

ARKEOLOGISEN KULTTUURIPERINNÖN TÄYDENTÄVÄT SELVITYKSET HÄMEESSÄ 2005–2006

Historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten inventointi

Rengon kunnan alueella 22.–23.9. 2005

FM Johanna Enqvist

Museovirasto, rakennushistorian osasto

Arkisto- ja rekisteritiedot

Kunta: Renko

Tutkimuksen laatu: inventointi

Kohteen laji: kiinteä muinaisjäänös

Kohteen ajoitus: historiallinen

Peruskartat: 2131 01, 2131 02, 2131 04, 2131 05, 2131 06, 2131 07, 2131 08, 2131 09

Projekti: Kanta-Hämeen lounaisten kuntien arkeologiset selvitykset 2005–2006/(Arkeologisen kulttuuriperinnön täydentävät selvitykset Hämeessä –hanke)

Tutkimuslaitos: Museovirasto, rakennushistorian osasto (MV/RHO)

Tutkija: FM Johanna Enqvist

Kenttätyöaika: 22.–23.9..2005 (projekti kokonaisuudessaan 6.–23.9.2005)

Tutkimuskustannukset: 10 000 € (hist. ajan inventoinnin osuus koko projektin kustannuksista)

Tutkimusten kustantaja: Hämeen liitto sekä Jokioisten, Humppilan, Forssan, Tammelan ja Rengon kunnat

Löydöt: KM 2006023

Diapositiivit: 125642:1–14

Mustavalkonegatiivit: -

Inventointiraportin sivumäärä: 28 s. + Liitteet

Liitteet: Diapositiiviluettelo, Karttaluettelo, Kartat

Alkuperäisen kaivauskertomuksen säilytyspaikka: Museovirasto, rakennushistorian osaston arkisto, Helsinki.

Tiivistelmä

Museoviraston rakennushistorian osasto suoritti 6.–23.9.2005 historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten arkeologisen inventoinnin lounaisessa Kanta-Hämeessä: Jokioisten, Humppilan, Tammelan ja Rengon kuntien sekä Forssan kaupungin alueilla. Tutkimus tehtiin osana Hämeen liiton organisoimaa "Arkeologisen kulttuuriperinnön täydentävät selvitykset Hämeessä" –hanketta. Historiallisen ajan inventoinnin tutkimuskustannuksista (10 000 €) vastasivat Hämeen liitto sekä em. kunnat. Kenttätutkimuksista esi- ja jälkitöineen vastasi Museoviraston tutkija FM Johanna Enqvist.

Inventoinnissa keskityttiin paikantamaan ja tarkastamaan keskiaikaisia kylänpaikkoja, joita tutkimusalueella on yhteensä 63. Tämän lisäksi käytiin läpi myös Kuninkaan kartastoon merkittyjä myllyn- ja torpanpaikkoja, joita tutkimusalueella on yhteensä n. 90. Muutamia kohteita tarkastettiin myös paikallisten informanttien ilmoitusten perusteella. Tutkimuksen tuloksena syntynyt aineisto käsittää kiinteiksi muinaisjäännöksiksi määriteltyjen kohteiden lisäksi myös lisätutkimusta vaativia potentiaalisia muinaisjäännöskohteita tai alueita, joita ei ehditty tarkistaa maastossa tai joiden merkitystä ei pelkän maastotarkastuksen perusteella voida arvioida.

Rengon kunnassa tarkastettiin 11 keskiajalle periytyvää kylätonttia, jotka todettiin kokonaan tai osittain rakennetuiksi ja luokiteltiin siten rauhoitusluokkaan III kuuluviksi kiinteiksi muinaisjäännöksiksi. Kuninkaan kartastoon merkittyjä myllyn- ja torpanpaikkoja tarkastettiin yhteensä 18 sekä mahdollinen tiilentekopaikka paikallisen informantin ilmoituksen perusteella. Rengon kunnan alueelta tunnettiin ennen syksyn 2005 inventointia neljä historiallisen ajan kiinteää muinaisjäännöstä, joista kaksi on rajamerkkejä, yksi tieraunio ja yksi mahdollinen tiilentekopaikka. Vuoden 2005 maastotarkastuksen yhteydessä tehtyjen havaintojen perusteella yksi uusi kohde luokiteltiin rauhoitusluokkaan II kuuluvaksi kiinteäksi muinaisjäännökseksi.

Sisällysluettelo

Arkisto- ja rekisteritiedot	2
Tiivistelmä	3
Sisällysluettelo	4
1. Johdanto	5
2. Hämeen historiaa	5
3.1. Elämää maaseudun kylissä	7
4. Rengon historiaa.....	10
4.1. Kylät	10
5. Kohdeluettelo	12
5.1. Kyläpaikat.....	13
5.1.1. Renko Ahoinen (Ahoijs).....	13
5.1.2. Renko Aseme (Asimas)	13
5.1.3. Renko Järviöinen (Iärvienkylä).....	14
5.1.4. Renko Kaloinen (Caleoby)	15
5.1.5. Renko Kuittila (Qwittila/Cuitila)	15
5.1.6. Renko Muurila (Mwriila).....	16
5.1.7. Renko Nevilä (Neuila/Näffwila)	17
5.1.8. Renko Oinaala (Oynaijala/Oynala)	18
5.1.9. Renko Uusikylä (Nijbij/Nyby)	19
5.1.10. Renko Vaimare (Waymara)	19
5.1.11. Renko Vehmainen (Wähmais).....	19
5.2. Torpan- ja myllynpaikat.....	20
5.2.2. Torpat 1-15.....	20
5.2.3. Renko Muurila Hinkaloistenkosken mylly	21
5.2.3. Renko Oinaala Nevilänkosken mylly.....	23
5.2.3. Renko Kaloinen Hakonkosken mylly	23
5.3. Muut kohteet.....	25
5.3.1. Renko Kuittila Tiilipirtti	25
5.3.1. Renko Kärjämäki.....	25
6. Yhteenveto	26
Lähteet	27
Arkistolähteet	27
Painamattomat lähteet	27
Painetut lähteet ja kirjallisuus.....	27
Internet-lähteet.....	28
Liitteet	29
Diapositiiviluettelo.....	29
Karttaluettelo	30
Kartat	31

1. Johdanto

Museoviraston rakennushistorian osasto teki 6.–23.9.2005 historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten arkeologisen inventoinnin lounaisessa Kanta-Hämeessä: Jokioisten, Humppilan, Tammelan ja Rengon kuntien sekä Forssan kaupungin alueilla. Tutkimus liittyi Hämeen liiton organisoimaan kolmevuotiseen "Arkeologisen kulttuuriperinnön täydentävät selvitykset Hämeessä" –hankkeeseen, johon kuuluu myös Museoviraston arkeologian osaston tutkijan FL Petro Pesosen suorittama esihistoriallisen ajan muinaisjäännösten inventointi v. 2005–2006. Historiallisen ajan inventoinnin tutkimuskustannuksista (10 000 €) vastasivat Hämeen liitto sekä em. kunnat. Kenttätutkimuksista esi- ja jälkitöineen vastasi Museoviraston tutkija FM Johanna Enqvist. Inventointiin liittyneitä esitöitä tehtiin kokonaisuudessaan kahden viikon ajan elokuussa 2005 ja jälkitöitä kuukauden ajan loka-marraskuussa 2005 sekä kaksi viikkoa helmikuussa 2006. Kenttätutkimuksia suoritettiin Rengon kunnan alueella kahden päivän ajan 22.–23.9.2005.

Inventoinnissa keskityttiin paikantamaan ja tarkastamaan keskiaikaisia kylänpaikkoja, joita Rengon kunnassa tämän tutkimuksen perusteella on 12 kpl. Nämä vanhat kylätontit todettiin edelleen osittain tai kokonaan rakennetuiksi. Maastotarkastuksen yhteydessä arvioitiin kylätontin säilyneisyyttä ja etsittiin nykyistä vanhempiin asutuskerrostumiin liittyviä konkreettisia löytöjä ja rakenteita. Tämän lisäksi käytiin läpi myös Kuninkaan kartastoon (Alanen & Kepsu 1989) merkittäviä myllyn- ja torpanpaikkoja, joita Rengossa on yhteensä 18 sekä tarkastettiin mahdollinen tiilentekopaikka paikallisen informantin ilmoituksen perusteella.

2. Hämeen historiaa

Hämeen rautakautinen asutus ulottui nykyäskityksen mukaan kaarevana vyöhykkeenä nykyisestä Lopen pitäjältä Hattulan kautta Tuulokseen ja Lempäälään asti muodostaen keskittymiä mm. Vanajaveden rannoille. Tämän kiinteiden muinaisjäännösten levinnän perusteella rekonstruoidun, rautakaudella asutetun seudun lounais- ja länsipuolelle jää Lounais-Hämeen laaja alue, jolle pysyvemmän asutuksen katsotaan muodostuneen vasta esihistoriallisen ajan päätyttyä, 1200- ja 1300-luvuilla jKr. (Anttila 1991:11; Orrman 2003a:75.)

Hämeen lounainen kulma muodostaa sekä luonnonoloiltaan että historialtaan omaleimaisen kokonaisuuden. Alue on ylänköä, jonka koko länsi- ja lounaisosa on laajaa joen ympärille muodostunutta peltosavitasankoa. Ylänköä halkovat muutamat harjujaksot kuten Tammelan ja Rengon harjut, ja alueen eteläosaa hallitsee suuri suoalue, Torrnsuo. (Rapola 1908:301.)

Hämettä koskevia historiallisia asiakirjalähteitä tunnetaan ennen 1300-luvun puoliväliä vain muutamia. Rautakauden lopulle ja mahdollisesti myös keskiajalle ajoittuvat muinaislinnat sekä hopeakätköt viittaavat joidenkin varhaiskeskiaikaisten lähteiden ohella siihen, että Hämeen alueelle suuntautui vihamielisiä pyrkimyksiä ja ilmeisesti myös konkreettisia hyökkäyksiä usealtakin suunnalta. Tällaisia kronikoissa mainittuja sotaretkiä tekivät ainakin tanskalaiset v. 1191, novgorodilaiset v. 1042 (FMU 12), karjalaiset v. 1143 (FMU 16). Tunnetuin Hämeeseen kohdistuneista retkistä lienee Birger-jaarlin ns. toinen ristiretki 1200-luvun puolivälissä (FMU 97), jonka ajankohdan katsotaan

Hämeessä myös viitoittavan esihistoriallisen ja historiallisen ajan taitetta. (Jokipii 2000:248, 258–262; Jutikkala 2000:280; Salo 2000:168–69.)

Niissä osissa Suomea, joissa keskiajan alkaessa oli kiinteää asutusta, oli maatalous eli viljanviljely ja karjanhoito tärkein elinkeino. Hämeessä viljaa kasvatettiin jo rautakauden lopulla pelloissa, mutta peltoviljelyn tuottamaa satoa täydennettiin edelleen myös kaskiviljelyn avulla. Varhaiskeskiaikaista elämänmuotoa Hämeessä onkin luonnehdittu "pelto-kaskikulttuuriksi". (Orrman 2003a:67–68.)

Edellytykset maatalouden harjoittamiselle riippuivat suuresti ympäristötekijöistä, mutta myös käytössä olleesta teknologiasta ja menetelmistä. Hämeen lounais- ja eteläosien hienojakoiset maalajit olivat runsaravinteisia, mutta työläästi muokattavia lustosavia. Pohjoisempana ja idempänä esiintyvät, järvien rantavyöhykkeille, esimerkiksi Vanajaveden reitin ympärille keskittyvät hiesu- ja hietasavet ovat vähemmän viljavia, mutta niitä on helpompi muokata alkeellisin välinein kuin jäykkiä lustosavia. Nämä tekijät ovat epäilemättä olleet erittäin merkityksellisiä asutuksen leviämisen ja sijoittumisen kannalta. Lounaisen Hämeen asuttamisen 1200–1300-luvuilla on katsottu liittyvän aikaisempia auratyyppejä tehokkaamman peltohankoauran leviämiseen. (Orrman 2003a:70,96.)

Hämeestä hallinnollisena ja järjestäytyneenä kokonaisuutena voidaan puhua vasta linnaläänijaon vakiinnuttua Suomessa 1280-luvulla. Tämänkin jälkeen Häme kuului Hämeenlinnan linnaläänin asemasta ajoittain Turun linnanisännän alaisuuteen. Hallintoraja Hämeen ja Satakunnan välille on syntynyt jo 1300-luvun alussa, ja itäraja vakiintui 1400-luvun puolivälissä. Linnaläänit eivät olleet pelkästään Ruotsin ylivallan ylhäältä päin ohjailmia, vaan niitä vastaavilla maakunnilla oli myös jonkinlaista itsehallintoa. 1300-luvun puolivälistä tunnetaan Hämeestä jo maakuntatuomareita. 1400-luvulla oikeutta jakoivat tuomarien johtamat kihlakunnat. (Jutikkala 2000:281–82.) Lounainen Häme on hallinnollisesti ollut jakautuneena Loimaan (Loimon), Portaan, Rengon ja Saarioisten hallintopitäjiin. Portaan pitäjä vastaa nykyistä Tammelaa, Jokioista ja Someroa. Nykyiset Forssa ja Humpkala kuuluivat Saarioisten pitäjään. (Aaltonen 1953:49; Rapola 1908:303; SAY.)

Olellinen osa veroista maksettiin turkiksina, joten metsästys oli maanviljelyn ohella tärkeä elinkeino. Hämeen metsästäjille tärkeitä turkiskaupan jakelukeskuksia ovat olleet Halikonlahti ja erityisesti Turku, jonne matkattiin Hämeen härkätietä pitkin. Kotimatalla kuljetettiin ostotavaroina metallia, suolaa, kankaita ja koruja. (Jutikkala 2000:282–83.)

1500-luvun asiakirjalähteiden, paikannimistön ja historiallisten karttojen perusteella Lounais-Hämettä on pidetty Keski-Hämeen pitäjien erämaa- ja nautinta-alueena. Etelässä Lounais-Häme rajoittui varsinaissuomalaisten nautintamaihin. Seutu on ollutkin maantieteellisesti, asutuksellisesti ja taloudellisesti kolmen maakunnan, Hämeen, Varsinais-Suomen ja Satakunnan, risteysaluetta. (Anttila 1991:11,13–14.)

3.1. Elämää maaseudun kylissä

	Kylä + yksinäistaloja	Kuninkaan- kartanoita	Sätereitä
Varsinais-Suomi	2183	12	106 (56)
Ahvenanmaa	229	3	2 (2)
Satakunta	1017	4	11 (8)
Häme	1150	6	15 (10)
Länsi-Uusimaa	751	4	26 (11)
Itä-Uusimaa	280	3	52 (15)
Karjala	734	8	21 (2)
Savo	687	8	-
Pohjanmaa	484	2	-
<i>Yhteensä</i>	<i>7515</i>	<i>50</i>	<i>233 (104)</i>

SUOMEN ASUTUS 1560-LUVULLA / KARTASTO (suluissa olevat säterit muodostavat eri kylän)

Läntisen peltoviljelyalueen asutusmuodoksi vakiintui kyläasutus, jossa kylän tonttialueella sijainneita talojen talouskeskuksia ympäröivät sarka- tai lohkojaossa olleet rintapellot. Kylät sijaitsivat lounaisten ja eteläisten maakuntien peltoviljelyalueella yleensä viljelyyn kelpaamattomilla, peltojen ja niittyjen ympäröimillä moreenikumpareilla, selänteiden päivänpuoleisilla rinteillä tai tuulensuojaisilla terasseilla metsän ja pellon reunassa. Kylän talot saattoivat sijaita joko yhtenä keskittymänä tai hajallaan kahdella tai useammalla tonttialueella. Monissa kylissä tonttimaan paikka on myös saattanut vaihdella ajan saatossa. Suomen lounaisissa maakunnissa kylien taloluku oli 1500-luvulla vähäinen; Varsinais-Suomen kylissä oli keskimäärin kolme taloa ja Hämeessä viisi tai kuusi. Suurimmat kylät sijaitsivat Kaakkois-Hämeessä ja Itä-Uudellamaalla, ja näissä taloluku saattoi nousta toiselle kymmenelle. Länsisuomalaisissa ryhmäkylissä talojen tontit rajautuivat toisiinsa, joten kylissä oli yhtenäinen tonttialue. (Orman 2003b:115,117.)

Kylien koti- eli rintapellot sijaitsivat kylätontin ympärillä ja kullakin talolla oli oma aidattu peltokappaleensa. Tästä muinais- eli lohkojaosta siirryttiin keskiajan kuluessa ns. sarkajakoon, jossa kylän rintapellot aidattiin kahdeksi vuorovuosina viljeltäväksi vainioksi. Kukin talo viljeli suurta määrää pitkiä ja kapeita sarkoja. Hämeessä sarkajako on ollut käytössä viimeistään 1400-luvulla. (Jutikkala 2003:239–245; Orman 2003a:89,94.)

Tyypillinen hämäläinen ryhmäkylä oli "sekava rykelmä rakennuksia" ahtaasti lähes toisiinsa kiinni rakennettuina (Saarenheimo 2003:361). Talonpoikainen talonrakennus perustui jo rautakauden lopulla käytettyyn hirsi- eli lamasalvostekniikkaan. Taloihin kuului useita rakennuksia, kun tiettyjä tarkoituksia varten rakennettiin yksi tai useampia rakennuksia. Talonpoikaistaloissa asuttiin savupirteissä tai savutuvissa ja tärkeimmät talusrakennukset olivat navetta, talli, ruoka- ja vaateaitat, sauna ja riihi. Savupirtin lämmönlähteenä oli sisänlämpivä kiuasuuni ja savutuvassa muurattu sisänlämpivä uuni. Ulospäin lämpiävät, savuhormilliset uunit tulivat

talonpoikaistaloissa käyttöön vähitellen myöhäiskeskiajalla. Parituvat alkoivat yleistyä maaseudulla uuden ajan alussa. Rakennukset oli yleensä sijoitettu yhden tai kahden umpipihan ympärille. Riiket, pajat ja saunat sijaitsivat palovaaran vuoksi tavallisesti tontin ulkopuolella. (Orman 2003b:117–118.)

Lounais-Hämeen rintakylissä on 1700-luvun loppuun mennessä lakattu asumasta savu- eli "sauhupirteissä", mutta syrjäisemmillä seuduilla näissä vanhakantaisissa asumuksissa saatettiin elää vielä 1800-luvun lopulla. Tammelan Hykkilän kylässä asui vanhus savupirtissään vielä v. 1930. Torppien ja mäkitupien asumismuotona savupirtti säilyi niin ikään pitkään. Erään tilaston mukaan Tammelassa ja sen kappeleissa Jokioisilla, Humppilassa ja Perttulassa oli 1820-luvulla vielä yhteensä 1032 savupirttiä eli 69,3 % kaikista asumuksista. Seuraavina vuosikymmeninä kiuaspiirttien määrä väheni kuitenkin radikaalisti, ja 1850-luvulta lähtien savupirtti näyttää jääneen vain kaikkein köyhimpien asumismuodoksi. (Aaltonen 1953:105–117.)

Lounais-Hämeen viimeisiä savupirtejä koskevat kuvaukset ja muistitieto kertovat niiden rakenteesta ja sisustuksesta seuraavaa:

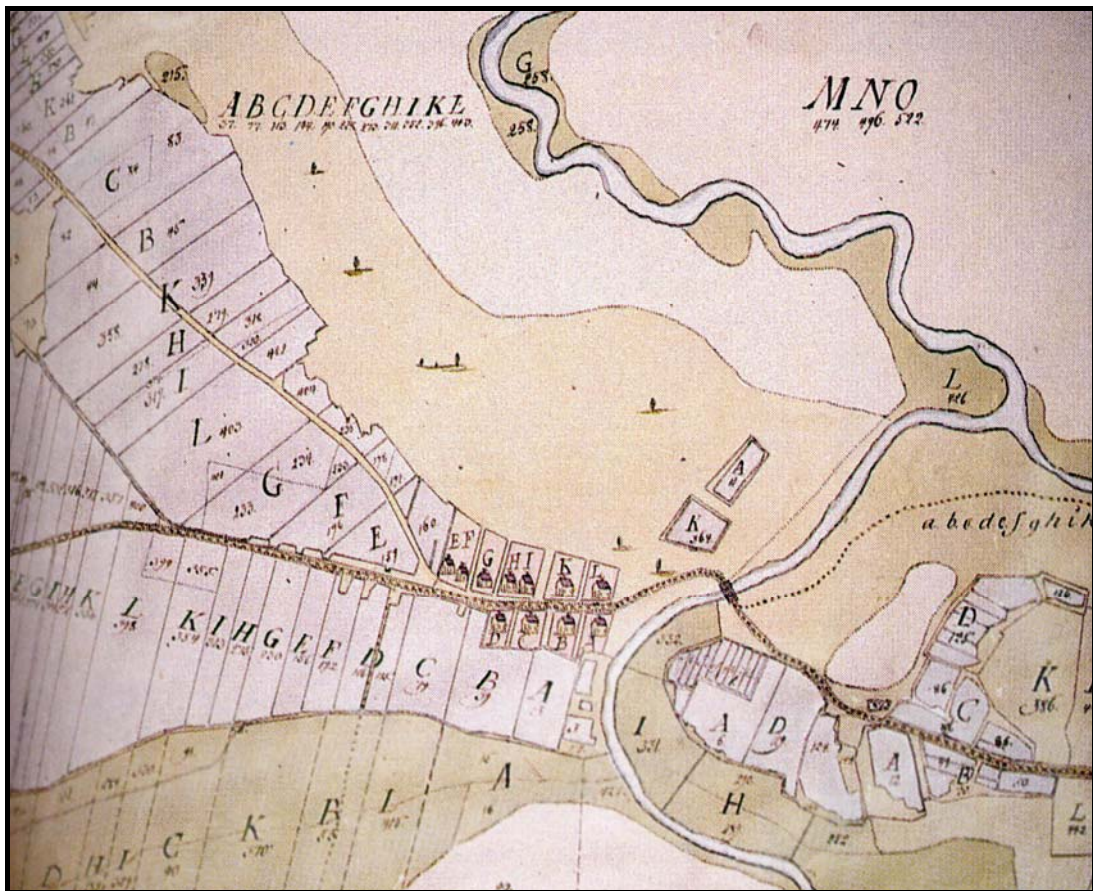
"Ne ovat olleet köyhän kansan peräti vaatimattomia majoja, joissa on vietetty alkeellista elämää. Useissa niistä ei ollut edes porstuaa, vaan pirttiin mentiin suoraan ulkoa, matalasta, n. metrin korkuisesta ovesta, jonka kynnyks oli tavallista ylempänä, jopa 80 sm:n korkeudella maasta. Tavallisesti oli oven eteen kuitenkin muodostettu alkeellinen porstuasuojus, pistos, vinoittain pystyyn räystäään varaan nostetuista riu`uista tai laudoista taikka jossakin jopa halkaistuista palkeista. Eteispistoksen suojassa oli usein avoin tulisija latuskaisista kivistä; kattokoukusta riippui pata, eikä silloin tarvinnut mennä ulos keittämään. Mutta tavallisesti oli kiuaspiirttien keitinpaikka, "keitinvärkit", ulkona, erityisessä kodassa. Tämä saattoi tosiaan joskus olla alkuperäisen kodan muotoinen: riu`ut asetettu kartiomaiseen kehään toisiaan vastaan. Toisinaan tuollainen keitinkota sijaitsi aivan pirtin ovea vastapäätä, ja kun se oli pirtin tasakerran korkuinenkin, se muodosti kuin toisen huoneen. Missä oli erikseen sauna, saatettiin sen pesässä leipoa, samoin kuin pirtin kiukaassa, jos se oli kyllin tilava ja arinaltaan tasainen. Pirtin kiukaan hiilustalle tai pannunjalkojen päälle voitiin myös nostaa pata. Pirtinkiuas oli melkein aina luonnonkivistä, mutta sen kaaret ja arina useimmiten tiilistä. Joissakin pirteissä, kuten Mäenpään pirtissä Rengossa, on kuitenkin koko kiuas tiilistä. Kiuas oli tavallisesti vasemmassa ovinurkassa, mutta joskus peränurkassa. Multapenkit kulkivat sisällä pitkin seinänvieriä. Oli kiuaspiirtejä, joissa ei ollut lainkaan puupermantoa. Eräs Riihivalkaman rihipirtti oli rakennettu tasaisen kallion päälle, joka muodosti erinomaisen hyvän permannon varsinkin puinnin aikana. Raitoon Rajulan pirtissä oli kokonaan maapermanto, ja Aholan pirtin takaosassa oli palkit, ovensuupuolella sensijaan pelkkä tanner." (Aaltonen 1953:110–112.)

Merkittävään maataloudelliseen reformiin johtanut Isojakoasetus annettiin vuonna 1757. Sen tarkoituksena oli yhdistää talojen siellä täällä kylän mailla sijaitsevat kapeat peltosarat yhtenäisemmiksi alueiksi viljelyn tehostamiseksi. Jakaminen aloitettiin Pohjanmaalta ja suoritettiin vaiheittain maan eri osissa. Vuoteen 1808 mennessä oli valtaosa tiluksista Uudenmaan, Turun ja Porin sekä Hämeen lääneissä jaettu. Lapin osalta isojako saatettiin päätökseen vasta 1930-luvulla. Vuoden 1775 asetuksessa

määrättiin myös ahtaiden kylärykelmien hajottamisesta ulosmuutoin, mutta muuttoja yleensä vastustettiin eikä niitä pantu Kaakkois-Hämeen ja Itä-Uudenmaan suuria ryhmäkylä lukuun ottamatta merkittävässä määrin toimeen ennen kuin vuonna 1848 alkaneiden uusjakotoimitusten yhteydessä. (Saarenheimo 2003:350.)

Arvioitaessa isojaon vaikutuksia keskeiseksi kysymykseksi nousee se, johtiko jako vanhakantaisen kyläyhteisön hajoamiseen. Yleisesti ottaen voidaan todeta, että mitä yhtenäisemmiksi talojen tilukset saatiin, sitä enemmän kyläyhteisö hajosi. Hajanaisiksi jääneet tilukset ovat merkinä siitä, että kyläyhteisö jäi jaon jälkeen lähes entiselleen. Huonoimmin isojaon tavoitteet saavutettiin Varsinais-Suomessa ja Hämeessä. Hämeessä erottuvat erityisesti Vanajan Hämeen ja Lounais-Hämeen vanhat viljelyalueet, joissa pidettiin sitkeästi kiinni vanhasta viljelyjärjestyksestä. (Saarenheimo 2003:356–8.)

Kuva 1. Tammelan Portaan kyläkeskus v. 1787 isojakokartassa (Alanen 1991:15; orig. MHA, H 80 5/1).

4. Rengon historiaa

Nykyisten Hattulan, Hämeenlinnan, Vanajan ja Janakkalan keskuksissa oli jo rautakaudella tiheää asutusta. Rengon asutustiivistymän synty selittyy rautakaudelle periytyvällä lounaisella tieyhteydellä, joka keräsi väestöä Hämeen Härkätien ja Rengonjoen leikkauskohtaan eli *Muurilan* kylän tietämille. Muurilaa ja *Kuittilaa* pidetäänkin pitäjän vanhimpina kylinä. Renko mainitaan ensimmäisen kerran historiallisissa lähteissä vuonna 1440 (FMU 2346). Renko oli yksi viimeistään myöhäiskeskiajalla syntyneen Suur-Vanajan pitäjistä. (Härme 1993:255, 261.)

Hallintopitäjäjärjestelmässä Renko kuului v. 1539 maakirjassa Hattulan kihlakuntaan, joka oli jaettu kolmeen, Vuorentaan, Oinaalan ja Miemalan neljänneskuntaan. Kirkollisen alueen muodosti seurakunta eli Rengon kappeli, joka oli alusta alkaen alistettu ensin yhdelle ja sittemmin kahdelle, Vanajan ja Janakkalan kirkkoherrakunnille. Hallintopitäjänä Renkoon luettiin monia kirkollisesti Vanajaan kuuluneita osia, ja vastaavasti 1500-luvulla Rengon seurakuntaan liitetyistä alueista *Vehmainen*, *Kaloinen* ja *Ahoinen* kuuluivat Lopen hallintopitäjään. (Härme 1993:272–273.)

Rengon kappeliseurakunnan muodostivat aluksi Muurilan, Kuittilan, *Viialan*, *Uudenkylän* ja *Vaimaren* kylät. Seurakunnalla ei ollut itsenäistä asemaa, vaan se oli perustamisestaan lähtien Vanajan kirkkoherrakunnan kappelina. Kappelin perustamisajankohdaksi on kivikirkon iän perusteella määritetty aikaisintaan 1400-luvun puoliväli. (Härme 1993:274.)

Rengon kivikirkko oli ilmeisesti rakentamisestaan lähtien Pyhälle Jaakobille pyhitetty kulttipaikka, jonne tehtiin pitkiäkin pyhiinvaellusmatkoja. Erityisesti pyhiinvaeltajien, mutta myös muiden matkalaisten suojelijalle pyhitetystä Rengon kirkosta tuli myöhäiskeskiajalla merkittävä pyhiinvaelluskohde ja "Jaakon-kultin keskus". Jaakolle pyhitettyjen kirkkojen sijainti näyttää Suomessa liittyvän keskeisiin kulkuväyliin ja reittien solmukohtiin. Turun suunnasta tulleen Hämeen Härkätien halkoma Renko toimi porttina Hämeeseen, ja sen kautta aukenivat yhteydet myös Pirkanmaalle. (Hiekkänen 1993; Härme 1993:275–276.)

4.1. Rengon vanhat kylät

Ahoinen

Aseme

Järviöinen (esiintyy ensimmäisen kerran vasta v. 1560 maakirjassa)

Kaloinen

- myöh. säteripuustelli

Kuittila

Muurila

Nevilä

Oinaala

Uusikylä

Vaimare

- kylä ja rälssitila (ei asuinkartanoa)

Viiala
Vehmainen
Lietsa/Lietsankoukku (esiintyy ensimmäisen kerran vasta v. 1560 maakirjassa)

Renko mainitaan historiallisessa asiakirjassa siis ensimmäisen kerran v. 1440, ja samaan lähteeseen sisältyy myös varhaisin säilynyt tieto Kuittilan ja Viialan kylistä. Muurilan tytärkylät Vaimare ja Uusikylä ovat ilmeisesti syntyneet ennen 1400-luvun loppua. Myöhempiä tyypillisiä myöhäiskeskiaikaisia uudisasutuskyliä ovat *Oinaala* ja sen tytärkylä *Nevilä* sekä Ahoinen, Vehmainen ja Kaloinen, jonka tytärkylästä *Asemesta* on tietoja jo 1400-luvun alkupuoliskolta. Muurila, Vaimare, Oinaala, Nevilä ja Aseme mainitaan myös v. 1470 ja 1475 peräisin olevissa tuomiokirjoissa (FMU 3437, 3612). Ahoisista ja Vehmaisista ei keskiaikaisissa lähteissä ole suoranaista mainintoja, mutta ne esiintyvät heti ensimmäisessä v. 1539 maakirjassa. Rengon nuorempiin kyliin kuuluu *Lietsa* tai *Lietsankoukku*, joka ilmestyy pitäjän maakirjoihin vasta v. 1560. (Härme 1993:261, 269–270.)

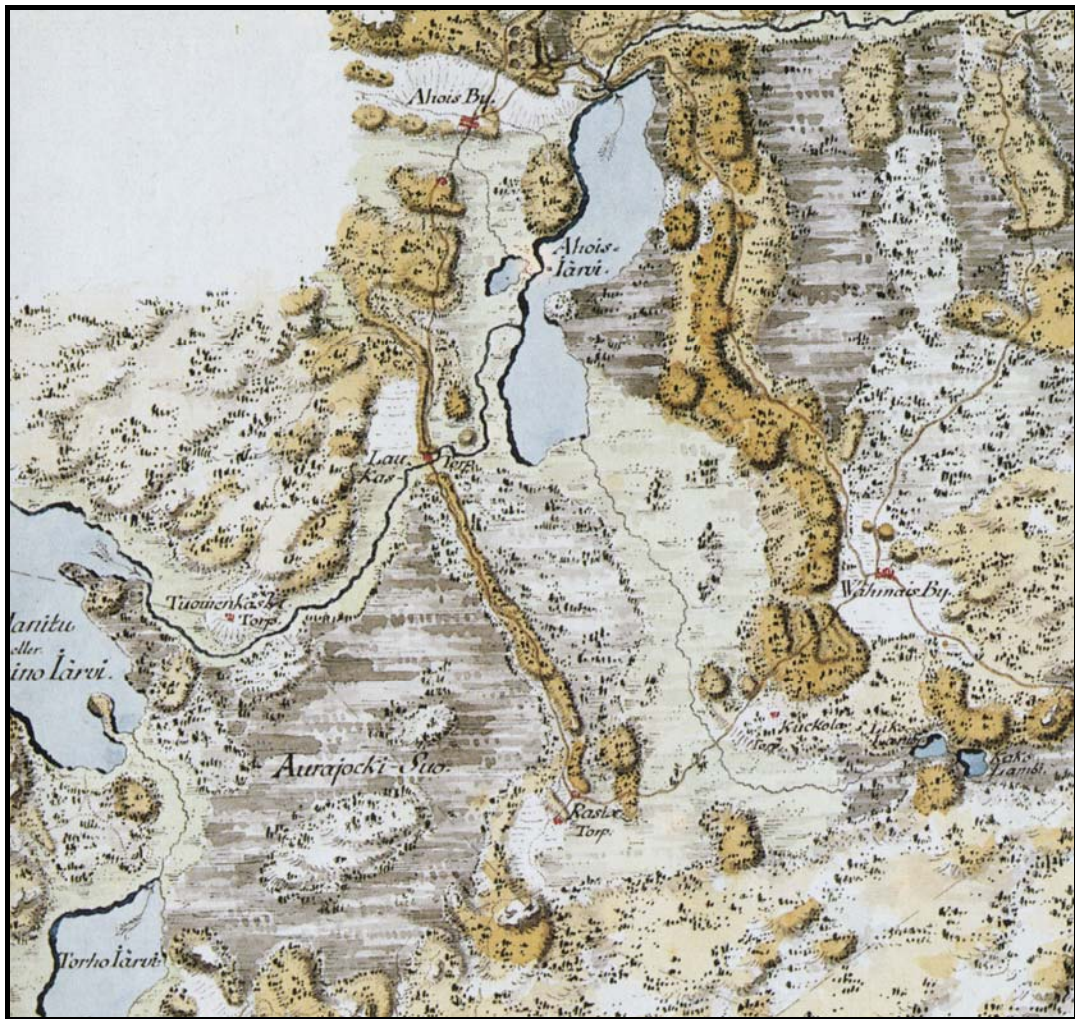

Kuva 2. Rengon Kuittilan, Muurilan, Vaimareen, Uusikylän, Oinaalan, Nevilän, Asemen ja Kaloisten kylät, 5 torppaa ja 2 myllyä merkittyinä Kuninkaan kartastoon (Alanen & Kepsu 1989:172).

5. Kohdeluettelo

Inventoinnissa keskityttiin siis paikantamaan ja tarkastamaan jo keskiajalle periytyviä kylänpaikkoja, joita Rengon kunnassa tämän tutkimuksen perusteella on 12 kpl. Käytössä oli Museoviraston rakennushistorian osastolla intendentti Johanna Forsiuksen digitoima MapInfo –tietokanta, johon on siirretty Kuninkaan kartastossa näkyvät kylän-, torpan- ja myllynpaikat. Kylätonttien sijaintia ja rakennetta tarkennettiin vanhempien maakirjakarttojen avulla, silloin kun sellainen oli saatavilla. Maastotarkastuksen yhteydessä arvioitiin kylätonttien säilyneisyyttä ja etsittiin nykyistä vanhempiin asutuskerrostumiin liittyviä konkreettisia löytöjä ja rakenteita. Kaikki Rengon kunnan alueella tarkastetut kylätontit todettiin kokonaan tai osittain rakennetuiksi.

Kuva 3. Rengon Ahoisten ja Vehmaisten kylät sekä 4 torppaa merkittyinä Kuninkaan kartastoon (Alanen & Kepsu 1989:155).

Tämän lisäksi käytiin läpi myös Kuninkaan kartastoon (Alanen & Kepsu 1989) merkittyjä myllyn- ja torpanpaikkoja, joita Rengossa on yhteensä 18 (3 myllynpaikkaa, 15 torpanpaikkaa). Yksi kohde tarkastettiin myös paikallisen informantin ilmoituksen perusteella.

Rengon kunnan alueelta tunnettiin ennen syksyn 2005 inventointia neljä historiallisen ajan kiinteää muinaisjäännöstä, joista kaksi on rajamerkkejä, yksi tieraunio ja yksi mahdollinen tiilentekopaikka. Seuraavassa kohdeluettelossa on esitelty kaikkien v. 2005 inventoinnissa tarkastettujen kohteiden tiedot. Kohteet on merkitty koko kunnan alueen kattaviin yleiskarttoihin (Kartat 1 ja 2), ja erillisissä peruskarttaotteissa on esitetty tarvittaessa tarkempia rajauksia ja erilliskohteiden (ts. pienempien rakenteiden) sijainteja.

Korostettakoon vielä, että kaikki tässä raportissa mainitut kohteet eivät ole suojeltuja historiallisen ajan kiinteitä muinaisjäännöksiä. Maastotarkastuksen yhteydessä tehtyjen havaintojen perusteella vain yksi uusi kohde luokiteltiin rauhoitusluokkaan II kuuluvaksi kiinteäksi muinaisjäännökseksi. Kiinteälle muinaisjäännökselle annettu rauhoitusluokitus III tarkoittaa, että kohde on niin tuhoutunut, ettei aktiivinen suojelu ole enää tarpeellista. Useassa tapauksessa kohteen statuksen ja arvon selvittäminen vaatisi lisätutkimuksia.

5.1. Kyläpaikat

5.1.1. Renko Ahoinen (Ahoijs)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5740		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 748 812	ikoo	3 354 967
Peruskartta:		2131 04		

Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto, 155

Kuvaus: Ahoisten kylä sijaitsee Rengon kirkosta n. 8 km eteläkaakkoon, soistuvan Korvenalustanjärven länsipuolella. Ahoisten kylästä ei keskiaikaisissa lähteissä ole suoranaisia mainintoja, mutta se esiintyy heti ensimmäisessä v. 1539 maakirjassa. Ahoinen liitettiin kirkollisesti Renkoon vasta 1500-luvun lopulla. (Härme 1993:261, 270.) Suomen v. 1560 asutuksen kyläluettelon mukaan Ahoisissa, joka kuului vielä Lopen pitäjään, oli tuolloin seitsemän taloa.

Ahoisten kylätontti on edelleen rakennettu; kyläkeskusta ympäröivät pellot. Piha-alueilla on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

5.1.2. Renko Aseme (Asimas)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5741		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 751 274	ikoo	3 360 253
Peruskartta:		2131 07		

Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto, 172.

Kuvaus: Asemen kylä on sijainnut Rengon kirkosta n. 9 km kaakkoon, kylän lounaispuolella olevaan Haapajärveen laskevan Kaartjoen itärannalla. Kaloisten

tytärkylä Aseme mainitaan ensimmäisen kerran v. 1470 tuomiokirjeessä (FMU 3437). (Härme 1993: 269–270.) Suomen v. 1560 asutuksen kyläluettelon mukaan Asemessa oli tuolloin vain yksi talo.

Kuninkaan kartastoon merkitty kylänpaikka on edelleen rakennettu ja peltojen ympäröimä. Piha-alueilla on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

5.1.3. Renko Järviöinen (Iärvienkylä)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5742		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 764 985	ikoo	3 354 010
Peruskartta:		2131 06		

Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto, 188

Kuvaus: Järviöisten kylä on sijainnut aivan Rengon kunnan pohjoisimmassa kulmassa, Alajärven Järviöstenselkään pistävässä niemessä. Ei ole varmaa ulottuvatko Järviöisten kylän juuret jo keskiajalle. Suomen v. 1560 asutuksen kyläluettelon mukaan Järviöisissä oli tuolloin kaksi taloa.

Kuninkaan kartastoon merkityllä kylänpaikalla sijaitsevat Jaakkolan ja Klemolan talot rakennuksineen. Kylätontti on edelleen peltojen rajaama. Piha-alueilla on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

Kuva 4. Rengon Järviöisen kylä merkittynä Kuninkaan kartastoon (Alanen & Kepsu 1989:188).

5.1.4. Renko Kaloinen (Caleoby)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5743		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 750 356	ikoo	3 358 898
Peruskartta:		2131 07		

Historialliset kartat: MHA H 22 7/4, H 89a 12/1-2; Kuninkaan kartasto, 172

Kuvaus: Kaloisten kylä on sijainnut n. 8,5 km Rengon kirkosta kaakkoon, Kaartjoen pohjoisrannalla. Kaloisten tytärkylä Aseme mainitaan ensimmäisen kerran v. 1470 tuomiokirjeessä (FMU 3437), joten Kaloisten historia ulottunee 1400-luvun alkupuoliskolle. (Härme 1993: 269–270.) Suomen v. 1560 asutuksen kyläluettelon mukaan Kaloisissa, joka kuului vielä Lopen pitäjään, oli tuolloin seitsemän taloa.

Vuoden 1691 kartan perusteella määritellyllä kylätontilla on nykyisin iso omakotitalo. Tontti on edelleen peltojen rajaama. Piha-alueella on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

Kuva 5. Rengon Kaloisten kylä v. 1691 kartassa (MHA H 22 7/4).

5.1.5. Renko Kuittila (Qwittila/Cuitila)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5744		
----------------------------	--	--------------	--	--

Laji:		kiinteä muinaisjäännös	
Rauhoitusluokka:		III	
Koordinaatit:	pkoo	6 757 894	ikoo 3 352 685
Peruskartta:		2131 05	

Historialliset kartat: MHA H 89a 22/1-2a; Kuninkaan kartasto, 172

Löydöt: KM 2006023, hioinliippa (Pesonen 2005)

Kuvaus: Kuittilan vanha kylätontti sijaitsi Rengon kirkon pohjoispuolella, lähellä Härkätien ja Rengonjoen risteystä. Kuittilaa pidetään Muurilan ohella pitäjän vanhimpana kylänä. Hämeen Härkätien vanha linjaus on kulkenut Kuittilan kyläkeskuksen lävitse. Ensimmäinen kirjallinen maininta Kuittilan kylästä on v. 1440 (FMU 2346). Hämeen ensimmäisessä maakirjassa v. 1539 Oinaalan neljänneskuntaan kuuluneeseen Kuittilaan on merkitty seitsemän taloa. (Härme 1993: 261, 273, 313.) Kuninkaan kartastossa on Kuittilan kylään merkitty myös krouvi.

Kuittilan kylätontti on edelleen asuttu ja rakenteeltaan vanhakantainen. Osin jopa 1700-luvulle ajoittuvat rakennukset ovat ryhmittyneet vanhan Härkätien linjauksen ympärille; kyläkeskusta ympäröivät pellot. Piha-alueilla sekä suhteellisen kevyen puurakennuskannan alla on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

5.1.6. Renko Muurila (Mwriila)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5745	
Laji:		kiinteä muinaisjäännös	
Rauhoitusluokka:		III	
Koordinaatit:	pkoo	6 756 770	ikoo 3 352 730
Peruskartta:		2131 05	

Historialliset kartat: MHA H 90 4/1-5; Kuninkaan kartasto, 172

Kuvaus: Muurilan vanha kylätontti sijaitsi Rengon kirkon lounaispuolella, Kirkkojärven kaakkoisrannalla. Muurilaa pidetään Kuittilan ohella pitäjän vanhimpana kylänä, se mainitaan ensimmäisen kerran v. 1470 tuomiokirjeessä (FMU 3437). Hämeen ensimmäisessä maakirjassa v. 1539 Oinaalan neljänneskuntaan kuuluneeseen Muurilaan on merkitty neljä taloa. Kirkon vierellä, joen koskessa oli Muurilan, Uudenkylän ja Vaimaren talollisten yhteinen myllynpaikka. (Härme 1993: 269-270, 273, 309, 599.)

Muurilan kylätontti on jäänyt Rengon kuntakeskuksen alle. Uudempi rakentaminen on oletettavasti tuhonnut vanhemman asutuskerroksen melko perusteellisesti.

Kuva 6. Rengon Muurilan kylä v. 1694 kartassa (MHA, H 90 4/4).

5.1.7. Renko Nevilä (Neuila/Näfwila)

Muinaisjäänösrekisterino:		1000 00 5746		
Laji:		kiinteä muinaisjäänös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 753 482	ikoo	3 357 124
Peruskartta:		2131 05		

Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto, 172

Kuvaus: Nevilän vanha kylätontti on sijainnut n. 5,5 km Rengon kirkosta kaakkoon, suoalueen ja melko jyrkkärinteisen Nevilänharjun eteläpuolella. Nevilän kylä mainitaan ensimmäisen kerran v. 1470 tuomiokirjeessä (FMU 3437). Hämeen ensimmäisessä maakirjassa v. 1539 Oinaalan neljänneskuntaan kuuluneeseen Nevilään on merkitty kolme taloa. (Härme 1993: 269–270, 272.)

Nevilän kylätontti on rakennettu; asutus sijoittuu edelleen peltojen rajaamille kumpareille tien molemmin puolin. Piha-alueilla tai rakennusten välissä on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä. Koulun

pohjoispuolella oleva rakentamaton, metsäinen kumpare on historiallista kartta-aineistoa vanhemman asutuksen sijoittumisen kannalta mielenkiintoinen. Muodostuman etelärinne on jyrkänpuoleinen, mutta muuten topografisesti sopiva. Alueella ei havaittu muinaisjäännökseen viittaavia rakenteita.

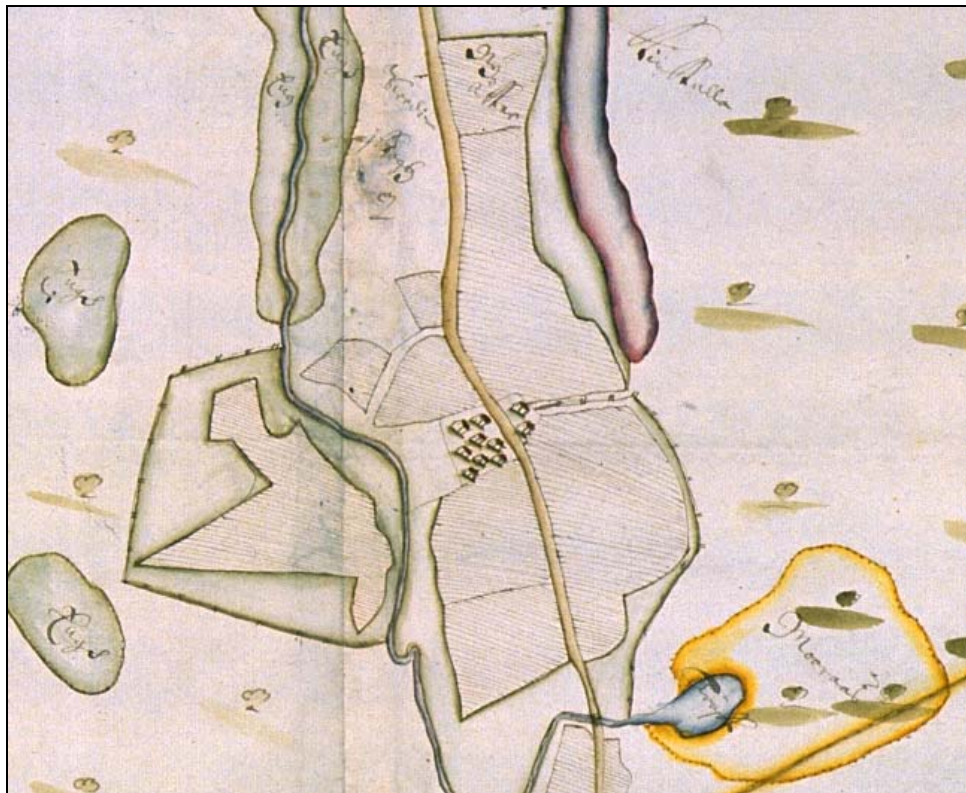
5.1.8. Renko Oinaala (Oynaijala/Oynala)

Muinaisjäännosrekisterino:		1000 00 5747		
Laji:		kiinteä muinaisjäännos		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 754 534	ikoo	3 355 607
Peruskartta:		2131 05		

Historialliset kartat: MHA H 90 9/1–2; Kuninkaan kartasto, 172

Kuvaus: Oinaalan vanha kylätontti on sijainnut n. 3,7 km Rengon kirkosta kaakkoon, Rengonjoen koillisopuolella, kirkolle johtavan tien molemmin puolin. Oinaalan kylä mainitaan ensimmäisen kerran v. 1470 tuomiokirjeessä (FMU 3437). Hämeen ensimmäisessä maakirjassa v. 1539 Oinaalan neljänneskuntaan kuuluneeseen Oinaalaan on merkitty kuusi taloa. (Härme 1993: 269–270, 272.)

Vuoden 1694 kartan perusteella määritellyllä kylätontilla ovat nykyisin Taka-Orkolan, Ali-Sipilän ja Haukkalan talot rakennuksineen. Tontti on edelleen peltojen rajaama. Piha-alueilla on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

Kuva 7. Rengon Oinaalan kylä v. 1694 kartassa (MHA, H 90 9/1).

5.1.9. Renko Uusikylä (Nijbij/Nyby)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5748		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 756 585	ikoo	3 354 204
Peruskartta:		2131 05		

Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto, 172

Kuvaus: Uusikylän vanha kylätontti on sijainnut n. 1,3 km Rengon kirkosta itäkaakkoon, kirkolle johtavan tien varrella. Muurilan tytärkylä Uusikylä on ilmeisesti syntynyt jo 1400-luvun lopulla. Hämeen ensimmäisessä maakirjassa v. 1539 Oinaalan neljänneskuntaan kuuluneeseen Uusikylään on merkitty kolme taloa. (Härme 1993: 261, 273.)

Uusikylän kylätontti on edelleen tiheästi rakennettu; kyläkeskusta ympäröivät pellot. Piha-alueilla on saattanut säilyä pienialaisesti myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

5.1.10. Renko Vaimare (Waymara)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5749		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 756 245	ikoo	3 352 746
Peruskartta:		2131 05		

Historialliset kartat: MHA H 91 11/1–2; Kuninkaan kartasto, 172

Kuvaus: Vaimareen kylä on sijainnut n. 600 m Rengon kirkosta etelään, Rengonjoen länteen laskevan haaran etelärannalla. Muurilan tytärkylä Vaimare mainitaan ensimmäisen kerran v. 1470 tuomiokirjeessä (FMU 3437). (Härme 1993: 269–270.) Suomen v. 1560 asutuksen kyläluettelon mukaan Vaimareessa oli tuolloin vain yksi talo.

Vaimareen kylätontilla on nykyisin Anttilan tilan rakennuksia; tontti rajautuu edelleen peltoihin. Piha-alueilla on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

5.1.11. Renko Vehmainen (Wähmais)

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5750		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		III		
Koordinaatit:	pkoo	6 747 917	ikoo	3 358 273
Peruskartta:		2131 07		

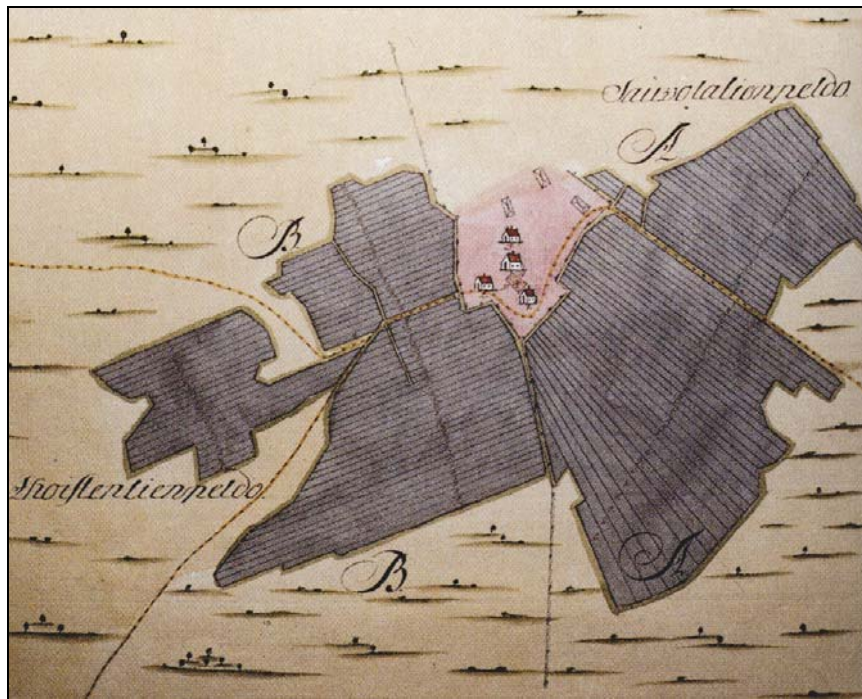
Historialliset kartat: MHA H 91 12/1–3; Kuninkaan kartasto, 155

Kuvaus: Vehmaisten kylä sijaitsee Rengon kirkon pohjoispuolella, Kaartjokeen laskevan pienen Kemponojan eteläpuolella. Vehmaisista ei keskiaikaisissa

lähteissä ole suoranaisia mainintoja, mutta se esiintyy heti ensimmäisessä v. 1539 maakirjassa. Vehmainen liitettiin kirkollisesti Renkoon vasta 1500-luvun lopulla. (Härme 1993:261, 270.) Suomen v. 1560 asutuksen kyläluettelon mukaan Vehmaisissa, joka kuului vielä Lopen pitäjään, oli tuolloin neljä taloa.

Vuoden 1751 kartan perusteella määritellyllä kylätontilla ovat nykyisin Eskolan ja Siukolan talot rakennuksineen. Tontti on edelleen peltojen rajaama. Piha-alueilla on saattanut säilyä myös vanhemman asutuskerroksen jäännöksiä.

Kuva 8. Rengon Vehmaisten kylä v. 1751 kartassa (MHA, H 91 12/2).

5.2. Torpan- ja myllynpaikat

Nykyisen Rengon kunnan alueelle on Kuninkaan kartastoon merkitty yhteensä 15 torpanpaikkaa, jotka tarkastettiin v. 2005 inventoinnin yhteydessä. Rengon vanhat torpanpaikat sijaitsivat torppaa 15 lukuun ottamatta nykyisinkin rakennetuilla alueilla tai viljelyssä olevilla pelloilla.

5.2.2. Torpat 1-15

Seuraavassa luettelossa on v. 2005 inventoinnissa tarkastettujen Kuninkaan kartastoon merkittyjen torpanpaikkojen sijainnit, jotka on esitetty myös Kartassa 1. Nämä kohteet eivät ole suojeltuja kiinteitä muinaisjäännöksiä.

Peruskartat: 2131 04, 2131 05, 2131 07, 2131 08
Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto, 155, 172 ja 188

Torppa 1, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 753 717, i= 3 359 739
Torppa 2, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 751 147, i= 3 359 082
Torppa 3, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 747 014, i= 3 357 284
Torppa 4, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 745 972, i= 3 356 274
Torppa 5, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 747 368,, i= 3 354 776
Torppa 6, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 746 145, i= 3 353 689
Torppa 7, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 748 247, i= 3 350 464,
Torppa 8, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 753 033, i= 3 347 019,
Torppa 9, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 753 340, i= 3 346 979
Torppa 10, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 753 427, i= 3 346 686
Torppa 11, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 753 802, i= 3 347 197
Torppa 12, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 754 797, i= 3 349 231
Torppa 13, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 754 837, i= 3 350 200
Torppa 14, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 755 337, i= 3 351 270
Torppa 15, Yhtenäiskoordinaatit: p= 6 758 651, i= 3 351 045

5.2.3. Renko Muurila Hinkaloistenkosken mylly

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5751		
Tyyppi:		työ- ja valmistuspaikat		
Tyyppin tarkenne:		vesimyllyt		
Laji:		tentatiivi		
Rauhoitusluokka:		-		
Koordinaatit:	pkoo	6 755 699	ikoo	3 353 737
Peruskartta:		2131 05		

Historialliset kartat: -

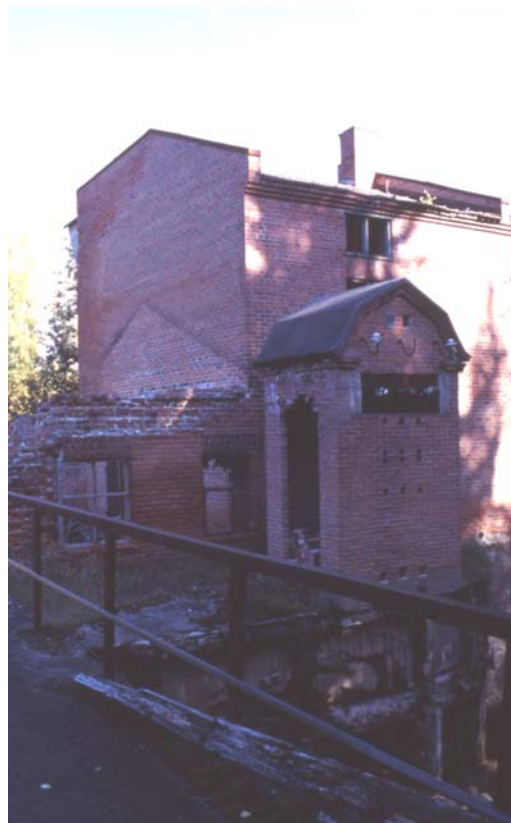
Kuvaus: Rengon kirkosta n. 1, 5 km etelään Renkajoen Hinkaloistenkoskessa kerrotaan olleen vuosisatoja myllynpaikka. "Hingalois stampvärk" eli tamppimylly mainitaan 1800-luvun lopun väestöhistoriallisissa lähteissä. 1900-luvun alussa myllyn osti Edvard Lindström, joka pani alulle sahalaitoksen perustamisen myllyn yhteyteen. 1920-luvulle tultaessa myllyn merkitys sahan rinnalla jäi vähäisemmäksi, mutta se oli toiminnassa aina v. 1950 asti. (Härme 1993:599.)

Kosken länsirannalla ollut v. 1919 perustettu saha lopetti toimintansa v. 1966. Sahan rakenteista on jäljellä rantamuureja. Kosken niskalla on nykyisin pato ja Hinkaloistentien silta, joka on rakennettu ilmeisesti osittain vanhan kivisillan rakenteita hyväksi käyttäen. Nykyinen pato on rakennettu 1900-luvun alussa, sitä ennen koskessa on ollut pato myllyä varten. Myllyn rauniot ovat kosken itärannalla. ><http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=24658&lan=fi><

Kohde ei näillä tiedoilla täytä suojeltavan kiinteän muinaisjäännöksen kriteereitä, mutta on paikkana vaikuttava.

Kuva 9. Renko Hinkaloistenkosken mylly, 22.9.2005/J. Enqvist (MV/RHO 125642:4).

Kuva 10. Renko Nevilänkosken mylly, 23.9.2005/J. Enqvist (MV/RHO 125642:9).

5.2.3. Renko Oinaala Nevilänkosken mylly

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5752		
Tyyppi:		työ- ja valmistuspaikat		
Tyypin tarkenne:		vesimyllyt		
Laji:		tentatiivi		
Rauhoitusluokka:		-		
Koordinaatit:	pkoo	6 753 476	ikoo	3 358 747
Peruskartta:		2131 08		

Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto 172

Kuvaus: Nevilän kylän ja Myllylammin itäpuolella, Haapajärveen laskevan Kaartjoen Hakonkoskessa on Kuninkaan kartastoon merkitty myllynpaikka. Vuonna 1782 laaditun myllyluettelon mukaan Rengon suurimmat verollepannut myllyt olivat juuri Nevilässä ja Muurilassa. Nevilän myllystä mainittiin vielä erikseen, että "se toimi keväisin ja syksyisin kotitarvekäytössä." (Härme 1993:325.)

Nevilänkosken yläjuoksun puoleinen Myllylammi on umpeenkasvanut. Paikalla ovat edelleen 1920-luvulla rakennetun savitiilirunkoisen myllyrakennuksen ja betonisen myllysilan rauniot. Myllylaitteet ovat ilmeisesti edelleen tallella rakennuksessa. Tätä vanhempaan myllyyn liittyvä rakenne on heinittynyt ja mahdollisesti tarkoituksellisesti täytetty juoksuosuoma kosken etelärannalla. ><http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=49800&lan=fi><

Kohde ei näillä tiedoilla täytä suojeltavan kiinteän muinaisjäännöksen kriteereitä, mutta on paikkana vaikuttava. Betoni- ja tiilirakenteet ovat tosin huonokuntoisia – jopa vaarallisia.

5.2.3. Renko Kaloinen Hakonkosken mylly

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5753		
Tyyppi:		työ- ja valmistuspaikat		
Tyypin tarkenne:		vesimyllyt		
Laji:		kiinteä muinaisjäännös		
Rauhoitusluokka:		II		
Koordinaatit:	pkoo	6 751 937	ikoo	3 360 526
Peruskartta:		2131 07		

Historialliset kartat: Kuninkaan kartasto 172

Kuvaus: Kaloisten ja Asemen kylien pohjoispuolella, Renkajoen Nevilänkoskessa on Kuninkaan kartastoon merkitty myllynpaikka. Rengon hallintopitäjän alueella pieniä puromyllyjä oli jo v. 1633 kuusi – lähes joka kylällä omansa. Kaloisilla tiedetään jo tuolloin toimineen merkittävän virtamyllyn. Vuodelta 1691 olevan tiedon mukaan Kaloisten säteripuustelliksi muutettua tilaa hallinneen everstiluutnantti Karl Brunowin kerrottiin "omin kustannuksin antaneen pystyttää" Kaloisten Hakonkosken myllyn – ilmeisesti siis vanhoille perustuksille. Lisäksi everstiluutnantti "oli pystyttänyt samaan paikkaan sahamyllyn". (Härme 1993:323–325.)

Ilmeisesti sahan toiminta hiipui 1720-luvun lopulla, ja v. 1726 jälkeen paikalla mainitaan vain mylly. Uudenlainen sahalaitos sai privilegionsa v. 1780, ja laitoksen verollepano kirjattiin kahta vuotta myöhemmin. Hakonkosken saha paloi perustuksiaan myöten v. 1803, mutta uudistettiin heti seuraavana vuonna. (Härme 1993:324.)

Kaloisten Hakonkosken "öljynkeittämöstä" tai "öljymyllystä" on mainintoja 1800-luvun lopun väestöluetteloissa. Kyseinen laitos perustettiin Hakonkoskeen v. 1873. Toiminta oli sesonkiluontoista, koska raaka-aineena käytettiin pellavansiemeniä. Grönforsin "öljytehdas" toimi ainakin vielä 1880-luvun lopulla. (Härme 1993:600.)

Edelleen vuolaana virtaavan kosken itärannalla on n. 1,5 m halkaisijaltaan oleva myllynkivi. Rantavedessä on havaittavissa puurakenteiden jäännöksiä, mm. salvotun hirren pää. Koskessa on mahdollisesti mylly- ja sahalaitosten rakenteisiin kuuluneita lohkottuja kiviä.

Kuva 11. Myllynkivi Rengon Hakonkosken myllynpaikalla 23.9.2005/J. Enqvist (MV/RHO 125642:11).

5.3. Muut kohteet

5.3.1. Renko Kuittila Tiilipirtti

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5754		
Tyyppi:		työ- ja valmistuspaikat		
Tyypin tarkenne:		tiilentekopaikat		
Laji:		tentatiivi		
Rauhoitusluokka:		-		
Koordinaatit:	pkoo	6 758 650	ikoo	3 352 309
Peruskartta:		2131 05		

Historialliset kartat: MHA H 89 a 22/1–2.

Kuvaus: Renkolainen historian harrastaja Antti Jokela otti yhteyttä inventoijaan, ja kertoi mahdollisesta tiilentekopaikasta Rengon Kuittilan kylän liepeillä, nykyisen Tanhuanpään tilan kohdalla, Kalkasojan varrella. Alue on merkitty v. 1760 Kuittilan kylän tiluskarttaan nimellä "Tiilipirti". Jokelan mukaan raaka-aineenotto paikaksi sopivaa savimaata löytyy myös lähistöltä, Tanhuanpään tilasta länteen.

Paikalla ei havaittu mitään merkkejä tai jäännöksiä tiilenvalmistuksesta. Jokela kertoi löytäneensä joskus yhden tiilenkappaleen läheisestä pellostä.

5.3.1. Renko Kärjämäki

Muinaisjäännösrekisterino:		1000 00 5755		
Tyyppi:		kultti- ja tarinapaikat		
Tyypin tarkenne:		kärjämäpaikat		
Laji:		tentatiivi		
Rauhoitusluokka:		-		
Koordinaatit:	pkoo	6 756 796	ikoo	3 352 450
Peruskartta:		2131 05		

Historialliset kartat: -

Kuvaus: Rengon keskustassa Kirkkojärven lounaispuolella on Kärjämäki-niminen kohouma. Kärjämäen koillisrinne on nimetty peruskartassa Raunionrinteeksi. Muurilan-Uudenkylän jakokunnan rajasta Kuittilaa vastaan on v. 1670 tieto, jonka mukaan Muurilan ja Kuittilan "oikeaksi rajaksi" todistettiin pääraja Kärjämäenotsasta (*Kärjämäenodza*) Palsankallioon. Vaikka mäeltä ei ole löydetty ns. kärjäkiviä tai tehty kalmistolöytöjä, on Kärjämäkeen viitattu termillä "pakanuudenaikainen kulttiyhteisön keskus". (Härme 1993:263–264; Suvanto 1972.)

Kärjämäki on edelleen suurelta osin rakentamaton, sen luoteispää on tosin hiekanoton tuhoama. Raunionrinteessä ei nimestä huolimatta havaittu raunioita tai muuta muinaisjäännökseen viittaavaa. Mäen päällä ja rinteillä kasvaa sekametsän lisäksi myös punaherukkapensaita.

6. Yhteenveto

Museoviraston rakennushistorian osasto teki 6.–23.9.2005 historiallisen ajan kiinteiden muinaisjäännösten arkeologisen inventoinnin lounaisessa Kanta-Hämeessä: Jokioisten, Humppilan, Tammelan ja Rengon kuntien sekä Forssan kaupungin alueilla. Tutkimus liittyi Hämeen liiton organisoimaan kolmevuotiseen "Arkeologisen kulttuuriperinnön täydentävät selvitykset Hämeessä" –hankkeeseen, johon kuuluu myös Museoviraston arkeologian osaston suorittama esihistoriallisen ajan muinaisjäännösten inventointi v. 2005–2006. Kenttätutkimuksia suoritettiin Rengon kunnan alueella kahden päivän ajan 22.–23.9.2005.

Inventoinnissa keskityttiin paikantamaan ja tarkastamaan keskiaikaisia kyläpaikkoja, joita Rengon kunnassa tämän tutkimuksen perusteella on 12 kpl. Maastotarkastuksen yhteydessä arvioitiin kylätontin säilyneisyyttä ja etsittiin nykyistä vanhempiin asutuskerrostumiin liittyviä konkreettisia löytöjä ja rakenteita. Kaikki Rengon kunnan alueella tarkastetut kylätontit todettiin kokonaan tai osittain rakennetuiksi. Tämän lisäksi käytiin läpi myös Kuninkaan kartastoon merkityjä myllyn- ja torpanpaikkoja sekä mahdollinen tiilentekopaikka paikallisen informantin ilmoituksen perusteella. Rengon kunnan alueelta tunnettiin ennen syksyn 2005 inventointia neljä historiallisen ajan kiinteää muinaisjäännöstä, joista kaksi on rajamerkkejä, yksi tieraunio ja yksi mahdollinen tiilentekopaikka. Vuoden 2005 maastotarkastuksen yhteydessä tehtyjen havaintojen perusteella yksi uusi kohde luokiteltiin suojelutoimenpiteitä vaativaksi, rauhoitusluokkaan II kuuluvaksi kiinteäksi muinaisjäännökseksi.

Helsingissä 24.2.2006

Johanna Enqvist, FM

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto (KA)

Maanmittaushallituksen kartta-arkisto (MHA)
Suomen Asutuksen Yleisluettelo (SAY)

Painamattomat lähteet

Pesonen, Petro 2005: Rengon Hietainmäen-Kuittilan kaava-alueen inventointi. Inventointikertomus Museoviraston arkeologian osaston arkistossa.

Painetut lähteet ja kirjallisuus

Aaltonen, Esko 1953: *Lounais-Hämeen entisyyttä*. Forssa.

Alanen, Timo 1991: *Virsta väärään. Vanhan-Tammelan kirkkotie*. Forssa.

Alanen, Timo & Kepsu, Saulo 1989: *Kuninkaan kartasto Suomesta 1776–1805. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 505*. Tampere.

Anttila, Olavi 1991: *Kartanosta kunnaksi. Jokioisten historia*. Forssa.

FMU = Finlands Medeltidsurkunder . Tässä raportissa viitataan sähköiseen versioon internet-osoitteessa: <http://vesta.narc.fi/df/>.
(Painettuna: Hausen, Reinhold 1910-1935: *Finlands medeltidsurkunder I-VIII*. Helsinki.)

Hiekkanen, Markus 1993: Rengon kirkon historia. *Rengon historia*. Jyväskylä.

Härme, Jussi 1993: Historiallinen aika. Rengon keskiaika – pitäjän ja seurakunnan muodostuminen. *Rengon historia*. Jyväskylä.

Jokipii, Mauno 2000: Hämeen ristiretki. *Hämeen käräjät I* (toim. Peltovirta, Jukka). Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999. Hämeenlinna.

Jutikkala, Eino 2000: Häme ristiretken jälkeen. *Hämeen käräjät I* (toim. Peltovirta, Jukka). Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999. Hämeenlinna.

Jutikkala, Eino 2003: Peltojen sarkajako. *Suomen maatalouden historia 1*. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Jyväskylä.

Orrman, Eljas 2003a: Suomen keskiajan asutus. *Suomen maatalouden historia 1*. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Jyväskylä.

Orrman, Eljas 2003b: Talonpoikainen maalaisyhteiskunta. *Suomen maatalouden historia* 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Jyväskylä.

Rapola, F. O. 1908: *Häme. Suomen maakunnat* 4. Helsinki.

Saarenheimo, Juhani 2003: Isojako. *Suomen maatalouden historia* 1. Perinteisen maatalouden aika. Esihistoriasta 1870-luvulle. Jyväskylä.

Salo, Unto 2000: Suomi ja Häme, Häme ja Satakunta (Häme ennen Hämeen ristiretkeä). *Hämeen käräjät I* (toim. Peltovirta, Jukka). Hämeen ristiretki 750 vuotta 1999. Hämeenlinna.

Suomen asutus 1560-luvulla. Kartasto. Toim. Eino Jutikkala & al. Suomen historiallinen seura. Käsikirjoja 7. Forssa 1973.

Suomen asutus 1560-luvulla. Kyläluettelot. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja No 4. Helsinki 1973.

Suvanto, Seppo 1972: Satakunnan ja Hämeen keskiaikainen rajalaitos. *Tampereen yliopisto, historian laitos. Monistesarja B;3.*

Internet-lähteet

Valtion ympäristöhallinnon internet-sivut 25.2.2006:

><http://www.ymparisto.fi/download.asp?contentid=24658&lan=fi><

Valtion ympäristöhallinnon internet -sivut 25.2.2006:

><http://www.ymparisto.fi/default.asp?contentid=49800&lan=fi><

Liitteet

Diapositiiviluettelo

Nro	Selite	Kuvaussuunta	Pvm
125642: 1	Hinkaloisten mylly/saha	SW-NE	22.9.
125642: 2	Hinkaloisten mylly/saha	SW-NE	22.9.
125642: 3	Hinkaloisten mylly/saha	E-W	22.9.
125642: 4	Hinkaloisten mylly/saha	NW-SE	22.9.
125642: 5	Kirkonkylän Myllykoski	W-E	22.9.
125642: 6	Kirkonkylän Myllykoski, sillan jäännöksiä	NE-SW	22.9.
125642: 7	Nevilänkosken mylly, vasemmalla vanhan myllyn umpeenkasvanutta uomaa	N-S	23.9.
125642: 8	Nevilänkosken mylly, uudemman laitoksen rakenteita	S-N	23.9.
125642: 9	Nevilänkosken mylly, uudemman laitoksen rakenteita	E-W	23.9.
125642: 10	Nevilänkosken mylly, uudemman laitoksen rakenteita	E-W	23.9.
125642: 11	Hakonkosken mylly, myllynkivi	SW-NE	23.9.
125642: 12	Hakonkosken mylly, koski	S-N	23.9.
125642: 13	Hakonkosken mylly, muotoiltuja kiviä koskessa	SW-NE	23.9.

(Kuvaaja: Johanna Enqvist)

Karttaluettelo

Kartta 1. Rengon pohjoisosassa v. 2005 inventoinnissa tarkastetut kohteet. Mk 1:50 000.

Kartta 2. Rengon eteläosassa v. 2005 inventoinnissa tarkastetut kohteet. Mk 1:50 000.

Kartta 3. Renko Ahoinen (Ahoijs). Mk 1:10 000.

Kartta 4. Renko Aseme (Asimas). Mk 1:10 000.

Kartta 5. Renko Järviöinen (Iärvienkylä). Mk 1:10 000.

Kartta 6. Renko Kaloinen (Caleoby). Mk 1:10 000.

Kartta 7. Renko Kuittila (Qwittila/Cuitila)j. Mk 1:10 000.

Kartta 8. Renko Muurila (Mwriila), Renko Vaimare (Waymara). Mk 1:10 000.

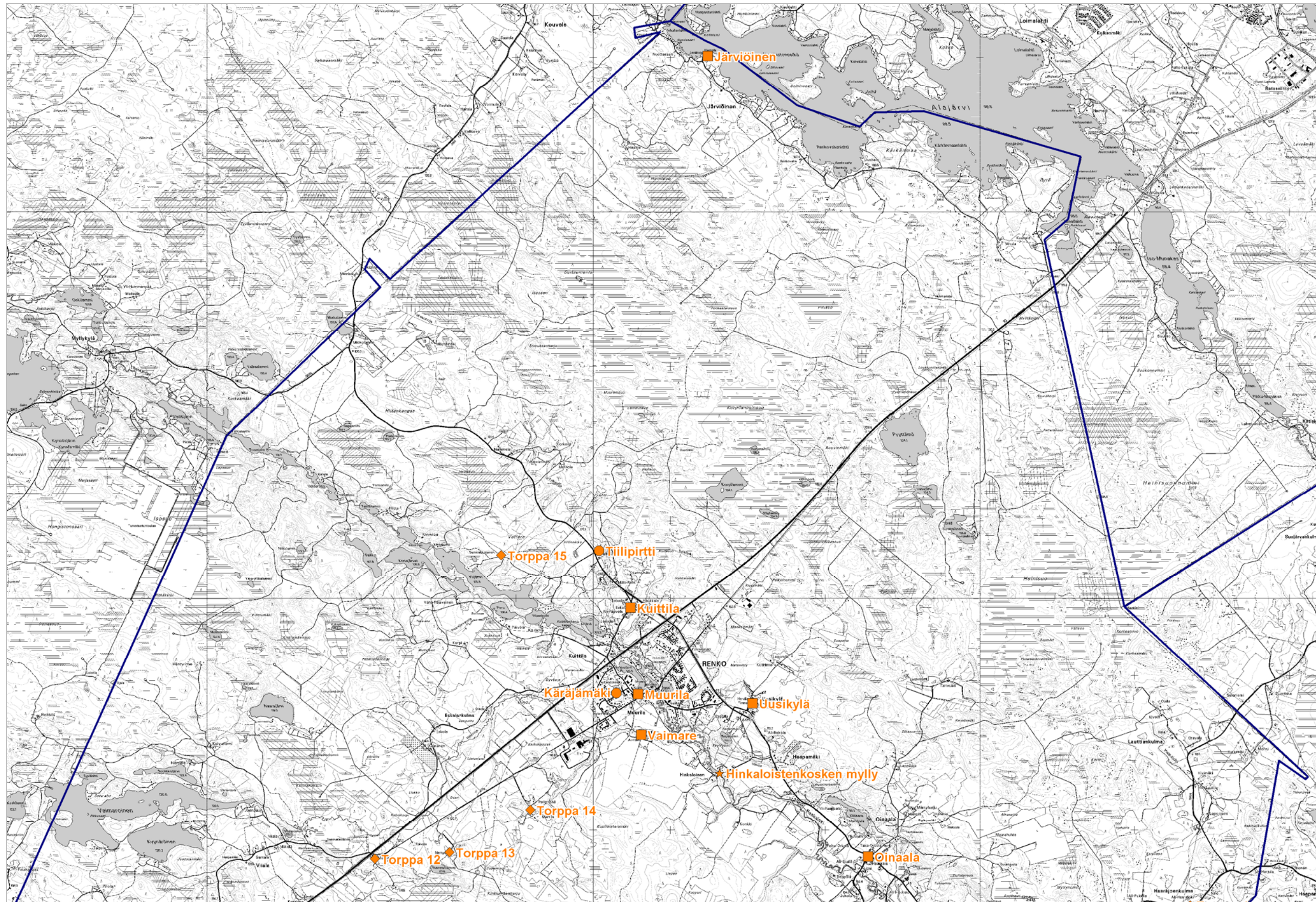
Kartta 9. Renko Nevilä (Neuila/Näffwila). Mk 1:10 000.

Kartta 10. Renko Oinaala (Oynaijala/Oynala). Mk 1:10 000.

Kartta 11. Renko Uusikylä (Nijbij/Nyby). Mk 1:10 000.

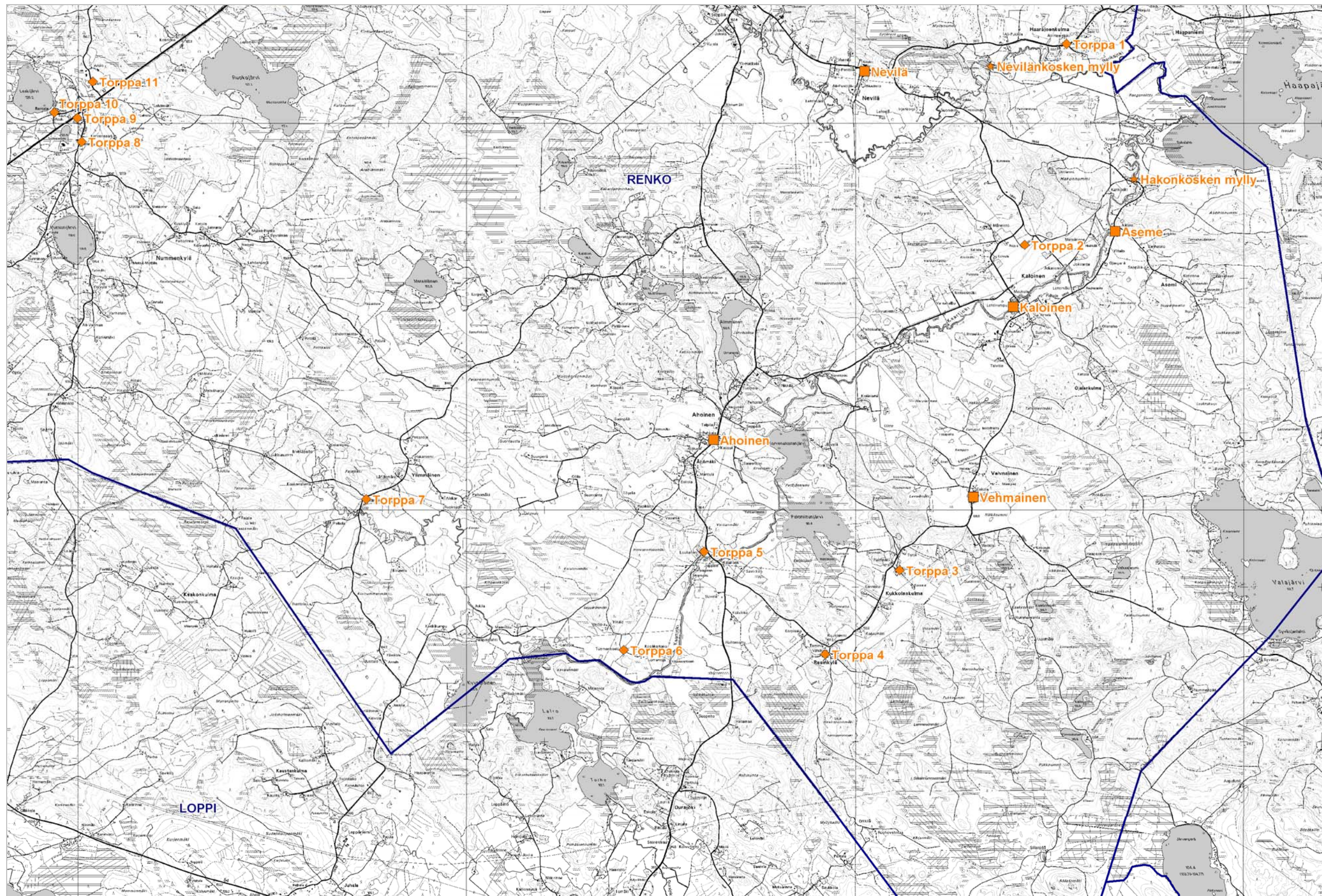
Kartta 12. Renko Vehmainen (Wähmais). Mk 1:10 000.

Kartta 1. Rengon pohjoisosassa v. 2005 inventoinnissa tarkastetut kohteet: 6 kyläpaikkaa, 4 torppapaikkaa, 1 myllypaikka, 1 mahdollinen tiilentekopaikka ja 1 kultti- ja tarinapaikka. Mk 1:50 000, Pk 2131 02, 2131 03, 2131 05, 2131 06, 2131 08, 2131 09 (PerusCD 2004/Museovirasto).

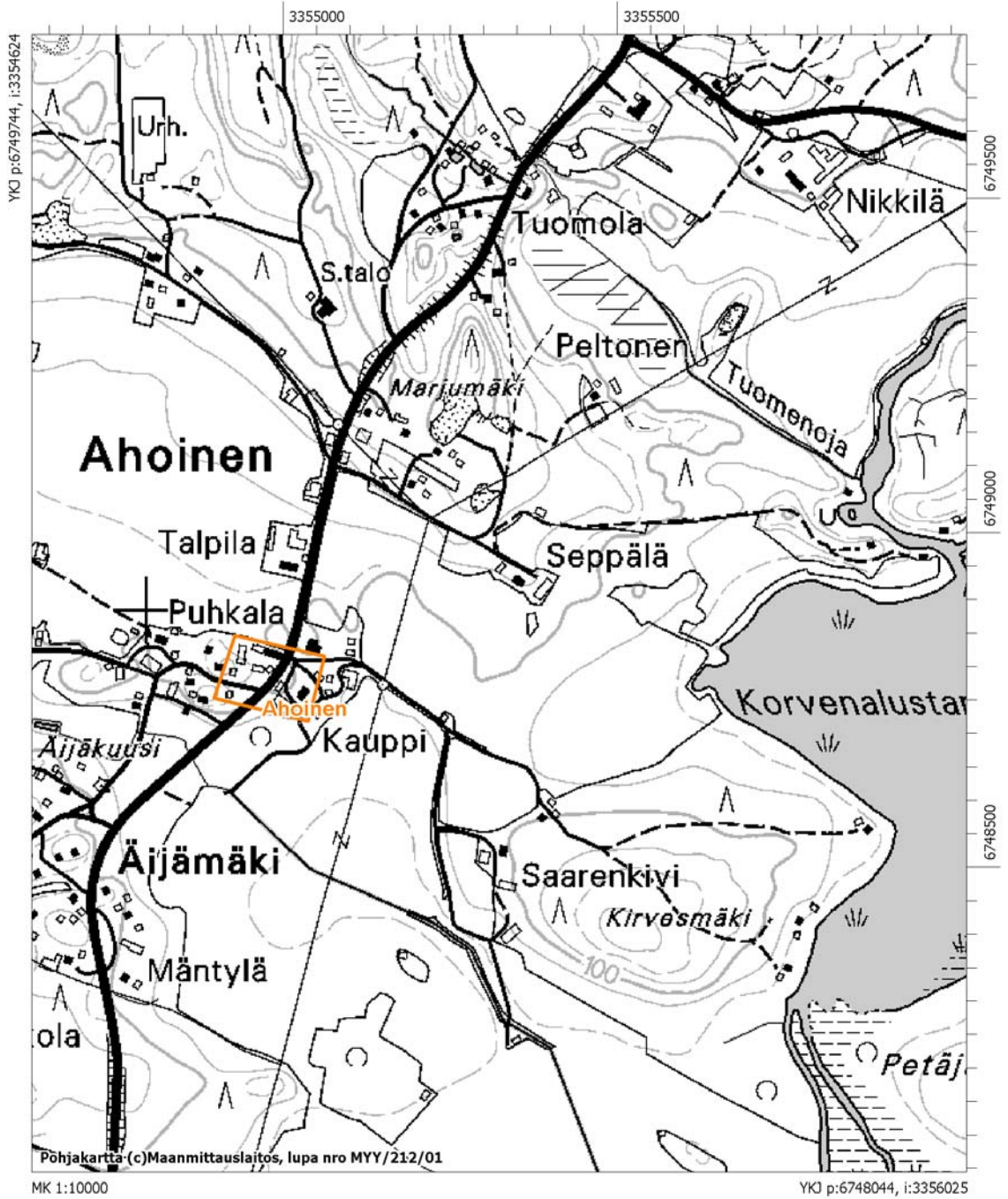

Kartta 2. Rengon eteläosassa v. 2005 inventoinnissa tarkastetut kohteet: 5 kyläpaikkaa, 11 torppapaikkaa ja 2 myllynpaikkaa. Mk 1:50 000, Pk 2131 01, 2131 02, 2131 04, 2131 05, 2131 07, 2131 08 (PerusCD 2004/Museovirasto).

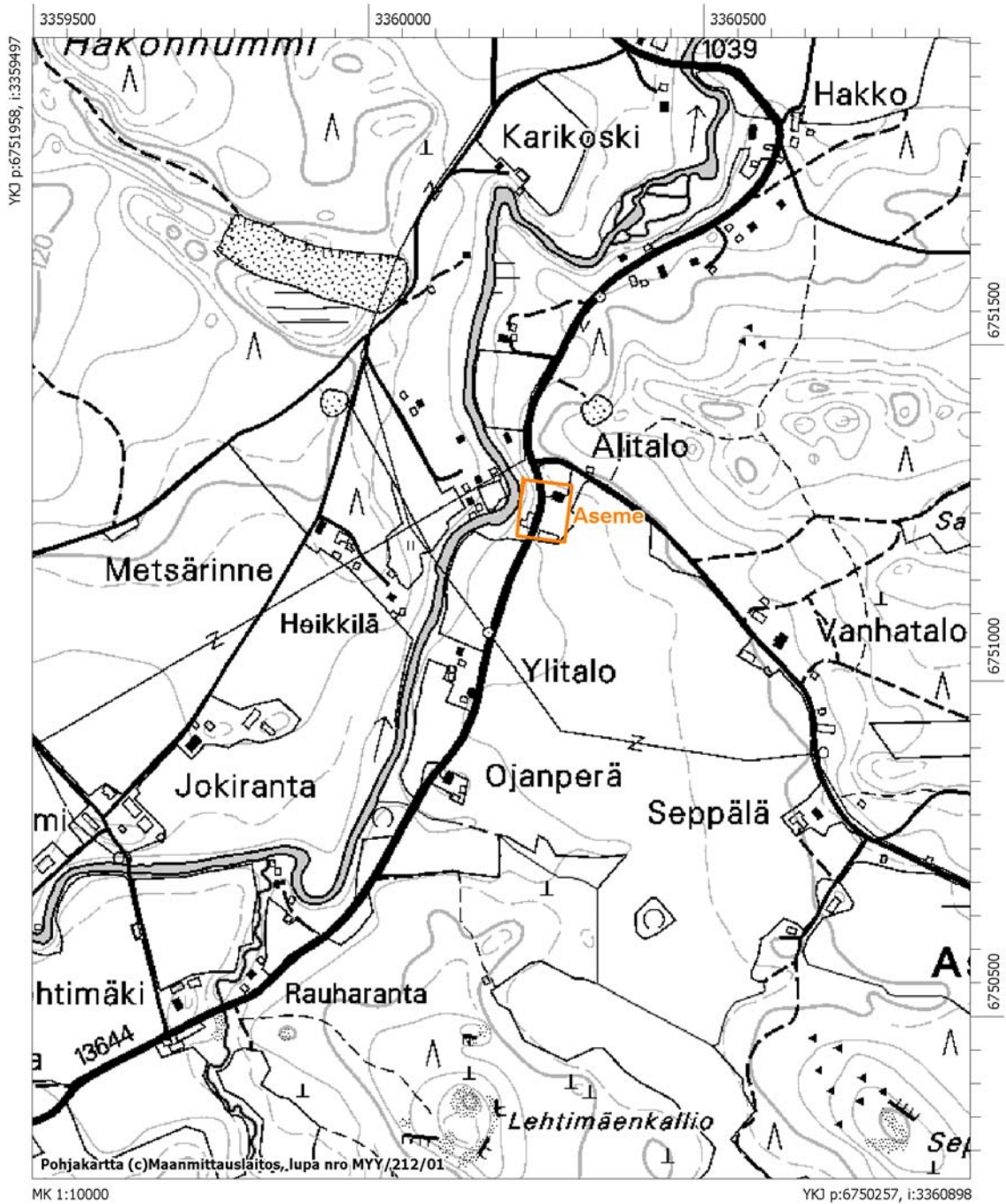
Renko Ahoinen (Ahoijs)

PK 2131 04

Renko Aseme (Asimas)

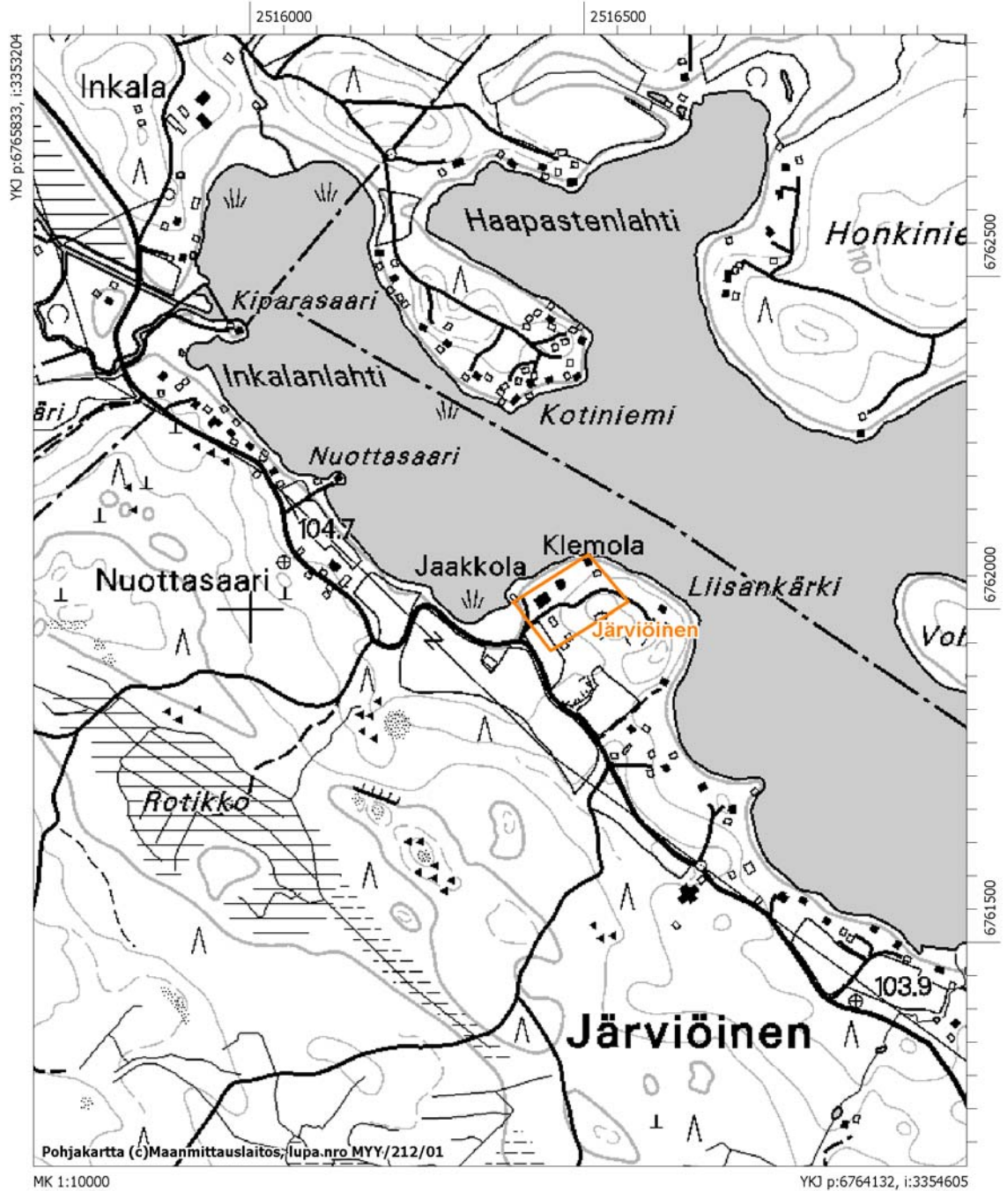
PK 2131 07

Renko Järviöinen (lärvienkylä)

PK 2131 06

Renko Kaloinen (Caleoby)

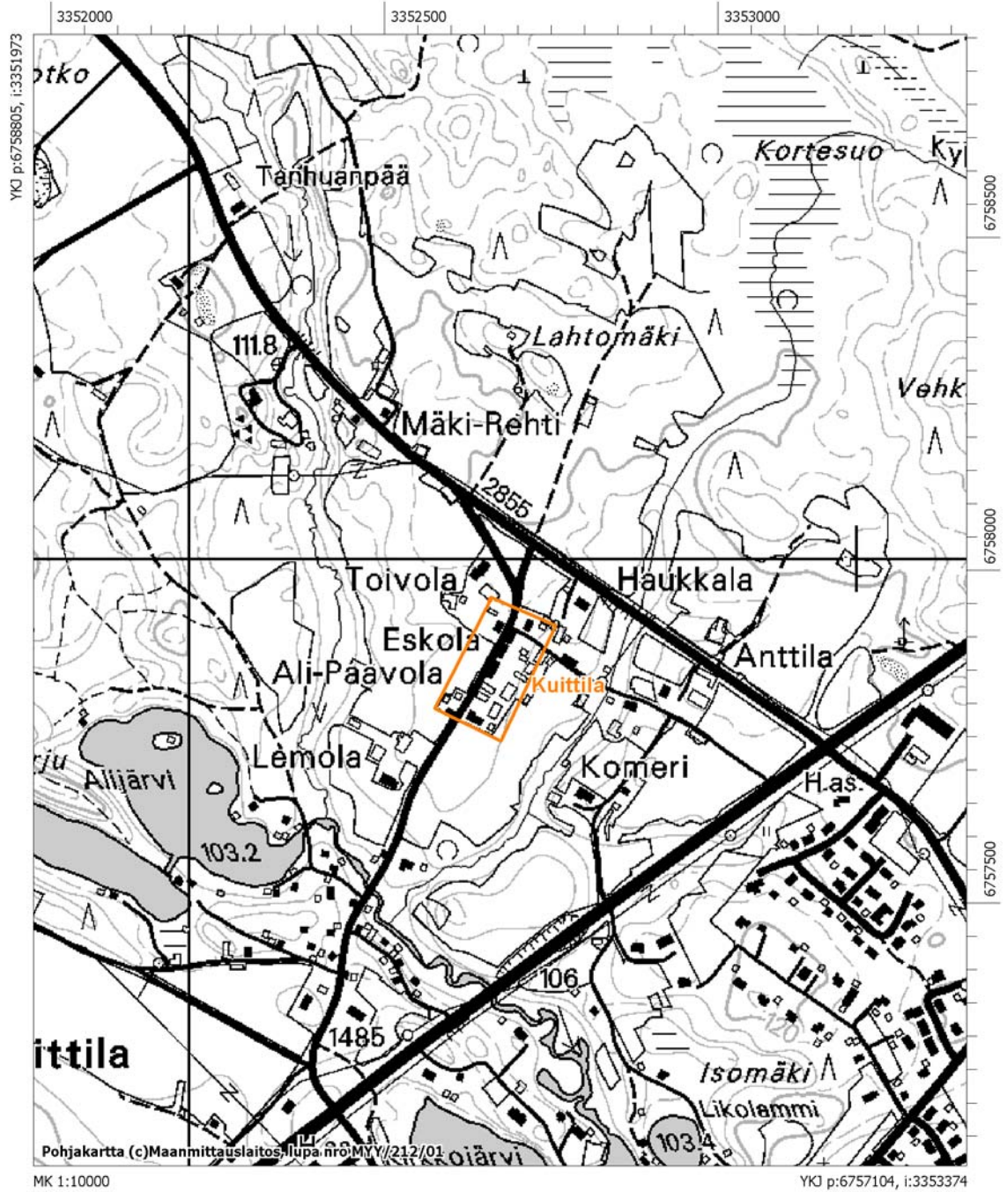
PK 2131 07

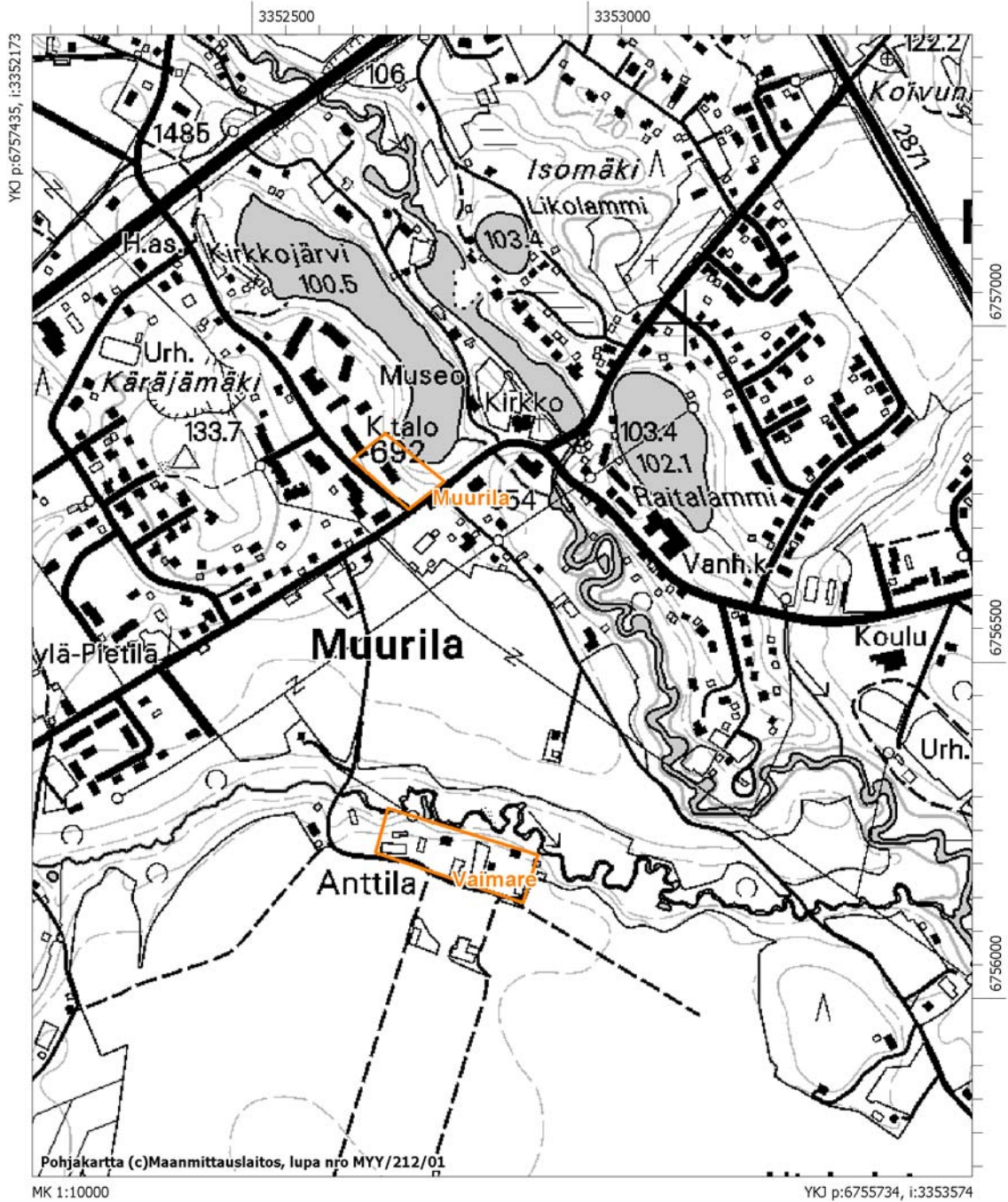
Renko Kuittila (Qwittila/Cuitila)

PK 2131 05

Renko Muurila (Mwriila)
Renko Vaimare (Waymara)

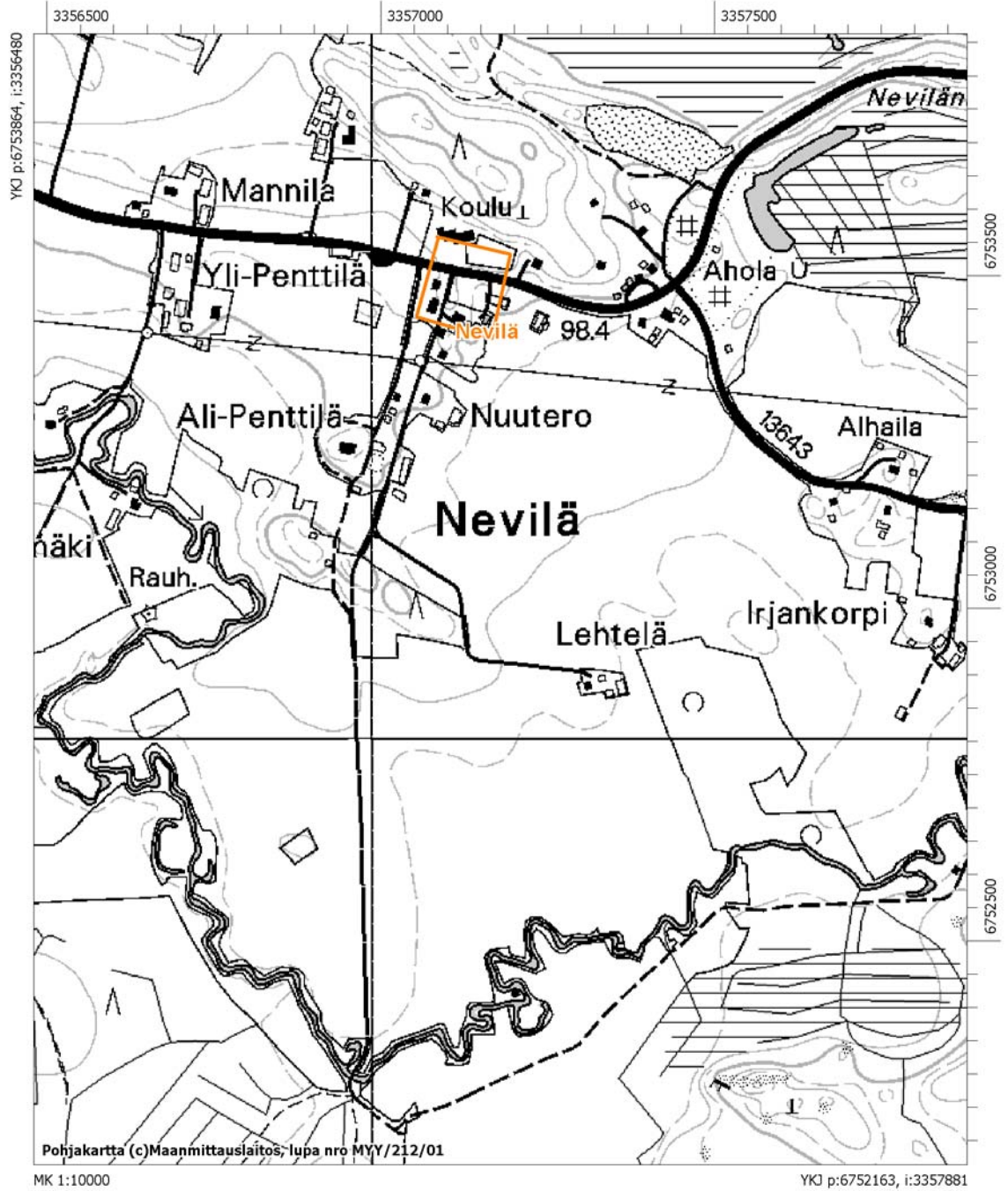
PK 2131 05

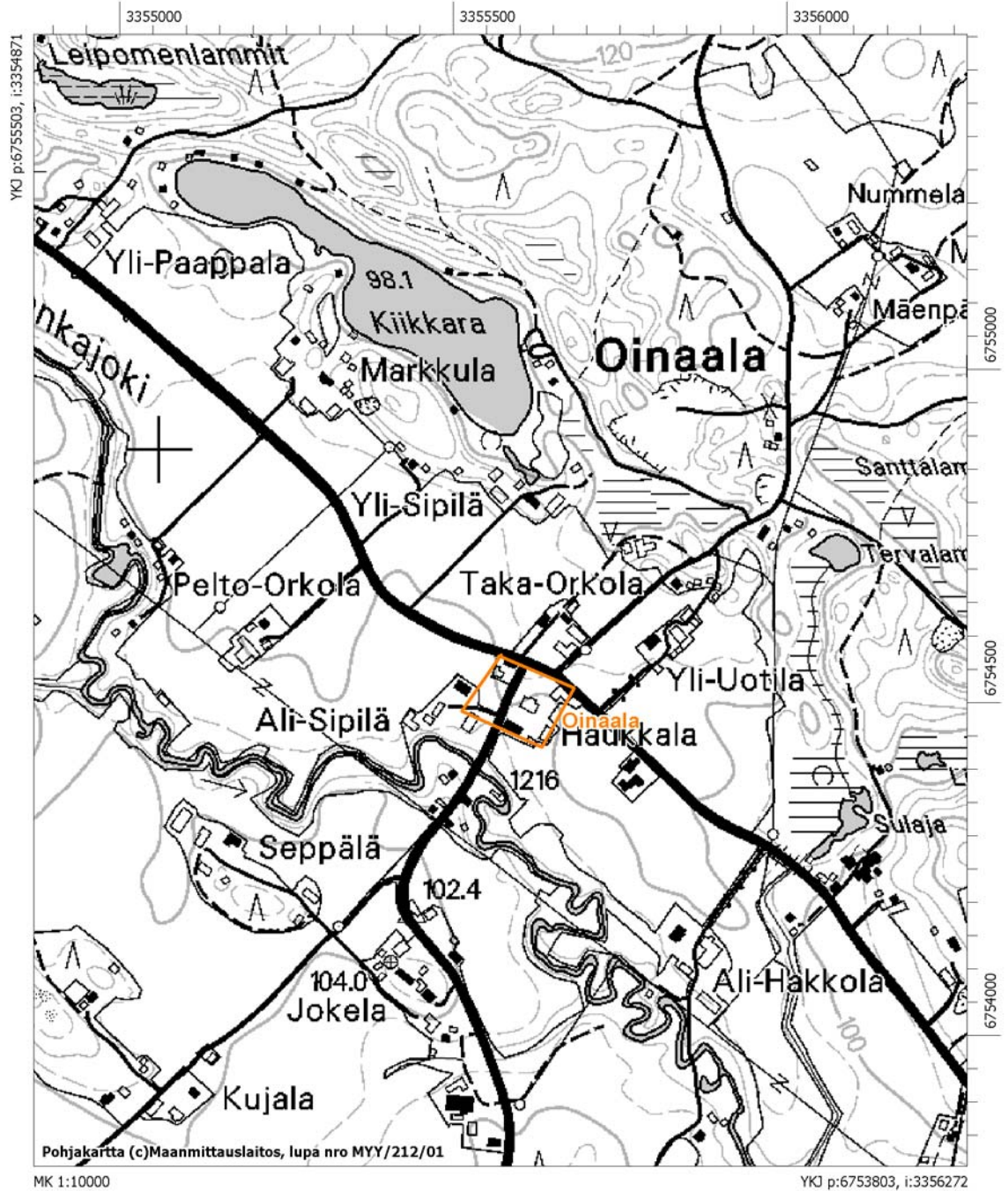
Renko Nevilä (Neuila/Näffwila)

PK 2131 05

Renko Oinaala (Oynaijala/Oynala)

PK 2131 05

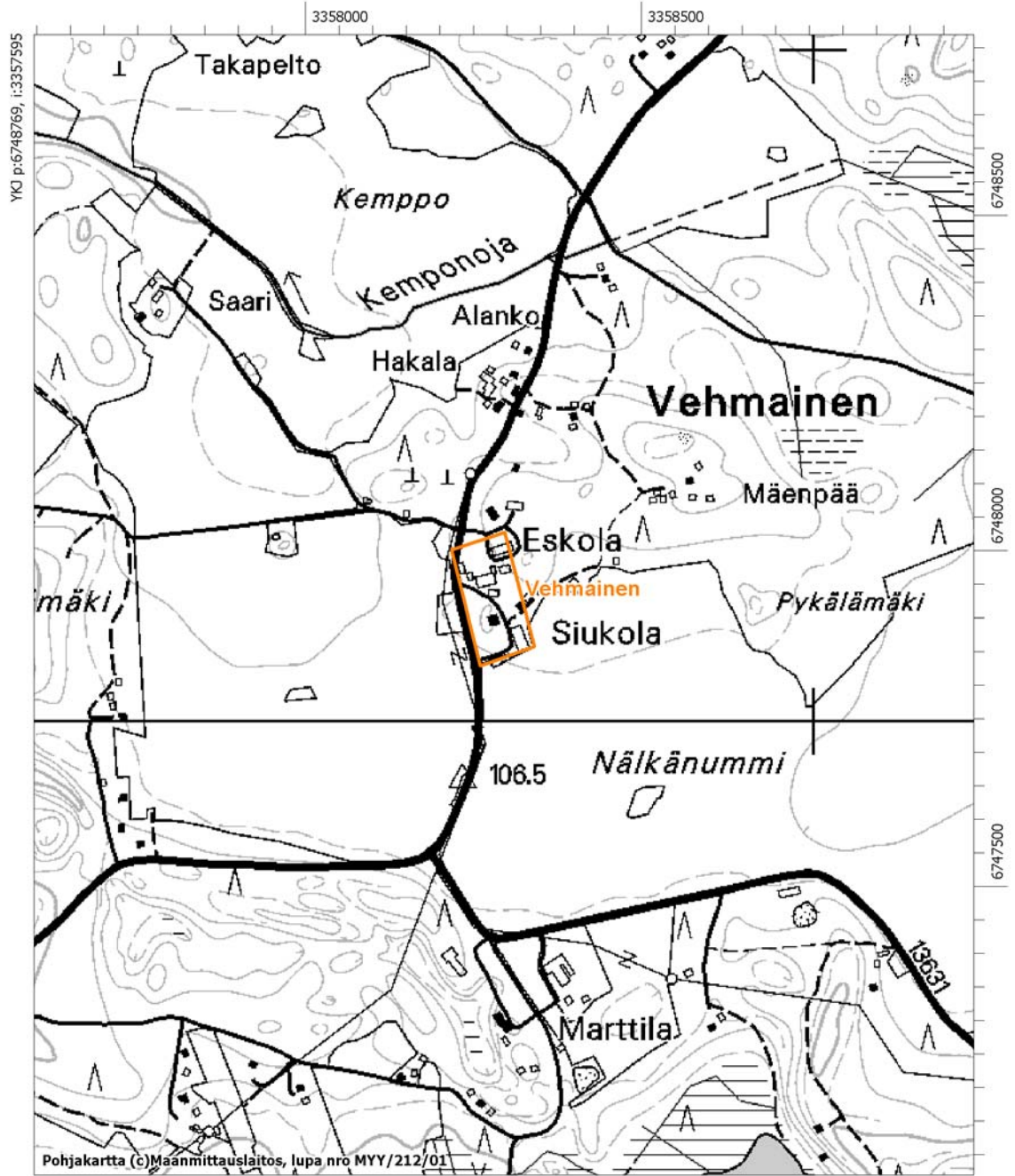
Renko Uusikylä (Nijbij/Nyby)

PK 2131 05

Renko Vehmainen (Wähmais)

PK 2131 07

MK 1:10000

YKI p:6747069, i:3358996